

Dordrecht Ondergronds 34

**Gemeente Dordrecht, plangebied
Nieuwstraat 60-62**

Een archeologische begeleiding conform opgraven

M.C. Dorst

2012

Gemeente Dordrecht
Stadsontwikkeling/Ruimtelijke Realisatie/Archeologie

Colofon

ISSN: 1876-2379

ISBN: n.v.t.

Tekst: M.C. Dorst

Redactie: D.B.S. Paalman

Afbeeldingen: Gemeente Dordrecht/Ruimtelijke Realisatie/Archeologie,
tenzij anders vermeld

Vormgeving: D.B.S. Paalman

Drukwerk: Stadsdrukkerij Dordrecht

Uitgave: Gemeente Dordrecht, december 2012

Gemeente Dordrecht

Sector Stadsontwikkeling / Afdeling Ruimtelijke Realisatie / Team Archeologie

P: Postbus 8, 3300 AA Dordrecht

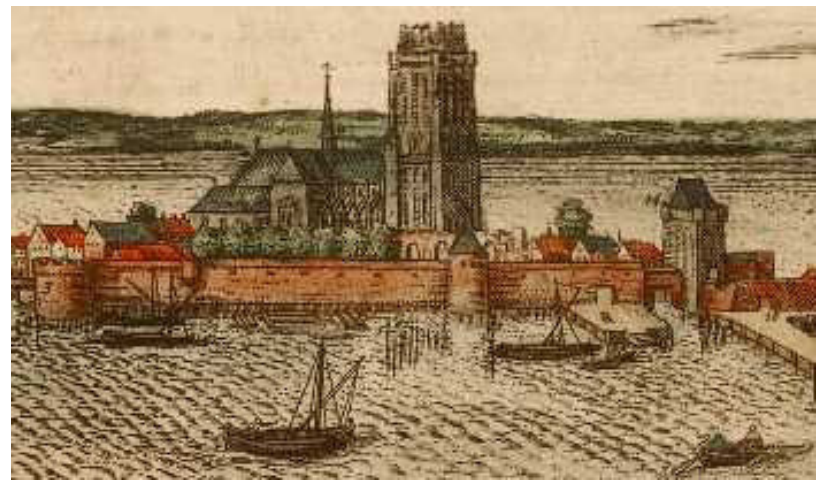
T: (078) 7708223

E: monarch@dordrecht.nl

W: www.dordrecht.nl/archeologie.nl

© Gemeente Dordrecht, 2012

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, elektronisch databestand of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave dient men zich tot de uitgever te wenden.

Inhoud

1 Inleiding	5
1.1 Algemeen	5
1.2 Administratieve gegevens	6
2. Gegevens onderzoeksgebied	7
2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik	7
3. Resultaten vooronderzoek	9
4. Doel en vraagstellingen	17
5. Veldonderzoek	19
5.1 Methoden	19
5.2 Onderzoekresultaten	19
5.2.1 Bodemopbouw	19
5.2.2 Archeologie	22
6. Samenvatting en Conclusies	45
Begrippen en afkortingen	46
Literatuur	47
Bijlage 1. Boorbeschrijvingen	48

1 Inleiding

1.1 Algemeen

In opdracht van woningcorporatie Trivire is in het plangebied Nieuwstraat 60-62 door de afdeling Ruimtelijke Realisatie/Archeologie van de gemeente Dordrecht een archeologisch onderzoek uitgevoerd. Op de locatie wordt een filmtheater van The Movies gebouwd, waarbij grootschalige herinrichtingswerkzaamheden zullen plaatsvinden.

Uit een eerder uitgevoerd bureauonderzoek is gebleken dat in het plangebied bebouwing heeft bestaan van een 16^e -eeuws Clarissenklooster, de 17^e - 18^e-eeuwse Latijnse School en het 19^e en 20^e-eeuwse gymnasium en HBS. Planaanpassing waardoor de archeologische waarden konden worden ontzien was niet mogelijk. Om te voorkomen dat bebouwingsresten ongedocumenteerd vernietigd zouden worden, zijn de graafwerkzaamheden archeologisch begeleid.

Dit rapport beschrijft de resultaten van het veldonderzoek. Gedocumenteerd zijn bebouwingsresten en vondsten uit de 16^e - 20^e eeuw, die behoorden tot het voormalige klooster en de Latijnse School en Gymnasium.

In hoofdstuk 2 zijn de gegevens van het plan- en onderzoeksgebied opgenomen en in hoofdstuk 3 een samenvatting van het eerder uitgevoerde bureauonderzoek. In hoofdstuk 4 zijn het doel en de vraagstellingen geformuleerd en in hoofdstuk 5 zijn de onderzoeksmethoden en resultaten van het veldwerk beschreven. Ten slotte is in hoofdstuk 6 een samenvatting met conclusies van het onderzoek verwoord.

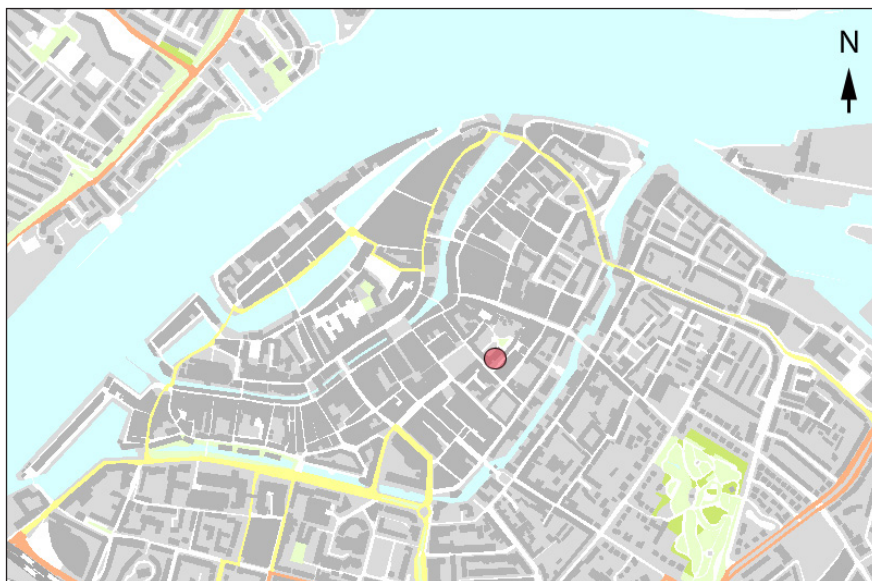
1.2 Administratieve gegevens

Type onderzoek	Archeologische begeleiding conform opgraven
Gemeentelijke projectcode	1106
ARCHIS Onderzoeksmelding	54083
ARCHIS Waarnemingsnr.	434446
Archeologische periode	Nieuwe Tijd
Datum veldonderzoek	Mei – oktober 2012
Wijk	Historische stadskern
Straat	Nieuwstraat 60-62
Gemeente	Dordrecht
Provincie	Zuid-Holland
Kaartblad	38C
RD-coördinaten (centrum)	105.575 / 425.339
Opdrachtgever	Woningcorporatie Trivire, Dordrecht
Uitvoerder(s)	Gemeente Dordrecht, Afdeling Ruimtelijke Realisatie/ Archeologie
Autorisatie rapport	mevr. J. Hoevenberg (senior archeoloog)
Bevoegde overheid	Gemeente Dordrecht
Digitale archivering	Archief Ruimtelijke Realisatie/Archeologie (www.dordrecht.nl/archeologie) / e-depot Nederlandse Archeologie (http://www.dans.knaw.nl)
Analoge deponering	Archief Ruimtelijke Realisatie en het Stadsdepot Dordrecht

2. Gegevens onderzoeksgebied

2.1 Plan- en onderzoeksgebied en huidig grondgebruik

Het plangebied is gelegen in het historische centrum van Dordrecht (afb. 1). Het betreft het pand Nieuwstraat 60 en de daarachter gelegen bebouwing Nieuwstraat 62 (afb. 2). Het plangebied meet circa 50 x 15 m (750 m²).

Afb. 1. Ligging van het onderzoeksgebied in de binnenstad van Dordrecht (rood).

Afb. 2. Ligging van het onderzoeksgebied in detail (rood).

2.2 Geplande werkzaamheden

Op de locatie zal een filmtheater van The Movies worden gerealiseerd. In de bestaande bebouwing direct aan Nieuwstraat 60 zal de ondergrond tot circa 0 m NAP worden ontgraven ten behoeve van een nieuwe vloer. De noordelijke vleugel van de hierachter gelegen bebouwing zal worden gesloopt, waarna een half verdiepte filmzaal zal worden aangelegd. Hier wordt de ondergrond tot circa 1,1 m - NAP ontgraven. In de zuidelijke achterliggende vleugel zal de ondergrond tot circa 0 m NAP worden ontgraven, eveneens ten behoeve van een nieuwe vloer.

3. Resultaten vooronderzoek

In 2009 is een bureauonderzoek uitgevoerd.¹ Hieronder zijn de resultaten weergegeven, met aanvullende informatie en enkele kaarten.

Het plangebied bevindt zich ten zuidoosten van één van de oudste straten van de middeleeuwse stadskern van Dordrecht, de Voorstraat. Bewoning aan de noordzijde van de Voorstraats-haven, aan de Poortzijde van de stad (langs de Wijnstraat/Nieuwe Dijk), dateert ten minste vanaf het begin van de 13e eeuw.² Bewoning aan de Landzijde van de stad, ten zuiden van de Voorstraatshaven, is waarschijnlijk nog ouder. In 1271 krijgen de Dordtenaren toestemming van de graaf van Holland om een gracht rond de stad te graven, waarschijnlijk de Spuihaven. Dit is de grens van de middeleeuwse, historische stadskern. Vanaf de Voorstraat liep een aantal uitvalswegen in de richting van de stadsgracht waardoor de stad met de Vest en het buitengebied verbonden was. Het plangebied ligt aan één van deze 13e -eeuwse uitvalswegen. In de vroegste fase heette de betreffende steeg *Kauwersinesteghe*, maar deze wordt sinds begin 14e eeuw de Nieuwstraat genoemd (afb. 1 en 2).

Gedurende de Late Middeleeuwen werden aan weerszijden van de Nieuwstraat waarschijnlijk al huizen gebouwd. In 1326 werd door Willem III, de graaf van Henegouwen, aan de orde der Clarissen het recht verleend om elders in de stad een nieuw klooster te stichten. Deze '*Graususteren*' oftewel Clarissen vormden een orde waarin voornamelijk zusters van eenvoudige afkomst werden opgenomen. Het is onduidelijk of de historische vermeldingen over de orde der Clarissen betrekking hebben op een al in de stad gehuisveste groep of dat het mogelijk de Clarissen van het klooster Mariënborn betreft.³ De Clarissen zouden volgens Herman Oem, een 16e eeuwse schepen en geschiedschrijver van Dordrecht, mogelijk gedurende de 14^e en 15^e eeuw gehuisvest zijn geweest in het '*Cleijn Lombardenhuis*', dat gelegen was tussen de Breestraat en de Raamstraat.⁴

Op basis van een rekening uit 1512, voor leien tegels voor het dak van de kapel, is met zekerheid te stellen dat er sprake is van een eigen klooster van de orde der Clarissen in de stad Dordrecht.³

Nadat de orde een huis met erf aan de Nieuwstraat zou hebben gekregen, is tussen circa 1500 en 1512 een klooster gebouwd. Dit lag op de kruising van de Nieuwstraat en de Augustijnenkamp (afb. 3). Het klooster heette '*Sint Clara in Jeruzalem*' en was (deels) gelegen op de locatie van het plangebied.

Afb. 3. Het plangebied (in rode cirkel) geprojecteerd op een uitsnede van een kaart van Jacob van Deventer (situatie rond circa 1550). Nabij de kruising van de Nieuwstraat en de Augustijnenkamp is door middel van een kerkje het Clarissenklooster weergegeven.

1 Dorst 2009.

2 Sarfatij 2007, 89-90.

3 Herwaarden et al. 1996, 346.

4 Balen, 1677.

Mogelijk stonden op deze hoek al meerdere huizen en zijn deze verbouwd tot kloostercomplex. Hoe de bebouwingssituatie was ten tijde van het klooster is niet bekend. Over de omvang en indeling van het klooster en het aantal panden dat er deel van heeft uitgemaakt is ook vrijwel niets bekend. Het pand dat tot 1910 op de hoek van de Augustijnenkamp en de Nieuwstraat stond zou het materhuis van het klooster zijn geweest. Het naastgelegen pand aan de Nieuwstraat 60 zou de refter (eetzaal) zijn geweest.⁵ Op historische kaarten is alleen de kloosterkerk (kapel) globaal aangegeven. Soms wordt deze haaks op de Augustijnenkamp georiënteerd weergegeven en op andere kaarten staat deze parallel aan de Augustijnenkamp. Uit deze periode is geen kaart bekend die de (meer gedetailleerde) bebouwingssituatie enigszins betrouwbaar weergeeft.

Aan het kloosterleven in Dordrecht kwam in 1572 plotseling een einde. Nadat het stadsbestuur op 25 juni 1572 de Geuzen in de stad had toegelaten en de zijde van de prins van Oranje koos, kreeg het rooms-katholicisme het moeilijk. De kerken en kloosters in de stad werden opgeheven en hun bewoners verdreven. Na 1572 kwam ook het Clarissenklooster leeg te staan. Op aandringen van enkele predikanten bij de magistraat kreeg het leegstaande klooster in 1579 een nieuwe bestemming, namelijk als huisvesting voor de Latijnse School. Op de oudste kaarten van ná 1579 is op de locatie geen kapel afgebeeld.⁶ Ook is niet bekend in welke mate de verschillende panden van het klooster zijn afgebroken of opgenomen in de bebouwing van de Latijnse School.

Op een kaart uit 1581 in Lodovico Guicciardini's beschrijving van onder andere Dordrecht in 1567, is de locatie gedetailleerder weergegeven en wordt de kloosterkapel wel weergegeven (afb. 4).⁷ Vanaf de hoek Nieuwstraat/Augustijnenkamp zijn langs de Nieuwstraat drie huizen te zien met ten noorden daarvan een parallel aan de Nieuwstraat gelegen pand. Dit laatste is mogelijk Nieuwstraat 60, met de leslokalen van de Latijnse School.⁸

Afb. 4. Het plangebied (in rode cirkel) geprojecteerd op een uitsnede van een kaart van Guicciardini uit 1581. Langs de Augustijnenkamp is de kloosterkapel te zien. Het kleine pandje parallel aan de Nieuwstraat representeert vermoedelijk de opgegraven lokalen van de Latijnse School.

Langs de Augustijnenkamp is een langgerekt pand met een torentje te zien. Waarschijnlijk is dit de kapel van het klooster geweest. Dat er met zekerheid een kerk/kapel of kerktoren is gebouwd, kan opgemaakt worden uit een vermelding uit 1662 in de *Dordtse Arcadia* door Lambert van den Bos. Hij spreekt hier over een kerk met een vierkante, dubbele toren met

5 Van Wel 1978, 4.

6 Janssonius 1581, Plantijn 1581.

7 In de eerste versie van zijn beschrijving van onder andere Dordrecht uit 1567 is nog geen kaart van Dordrecht aanwezig. Deze is wel aanwezig in de tweede uitgave uit 1581. Hiervan komt in 1612 een Nederlandse versie uit. Vermoedelijk is deze kaart door velen overgenomen. Het is feitelijk niet bekend op welke informatie Guicciardini zijn kaart heeft gebaseerd. Dit kan zijn eigen (oude) informatie uit de periode van het klooster zijn, maar het kan ook de situatie uit circa 1580 weergeven.

8 Volgens Van Wel zou dit de refter (eetzaal) van het klooster zijn geweest (Van Wel 1978, 4).

een baluster of balustrade.⁹ Op basis van bouwbestekken uit de 17e eeuw is bekend dat er meerdere verbouwingen hebben plaatsgevonden, waaronder de vermoedelijke sloop van de (kapel)toren in 1697.¹⁰

Van de binnen- en buitenkant van de school zijn geen afbeeldingen bekend. In zijn *Arcadia* uit 1662 vermeldt Lambert van den Bos dat er op één van de dichtgemetselde deuren aan de oostzijde een vers staat dat verwijst naar de transformatie van klooster naar Latijnse School.¹¹ Het gaat om een gevelsteen die bij de ingebruikname in 1579 is aangebracht. Hierop staat de volgende tekst:

**Qui fuit idolis sacratus tempore longo
Nunc Christo et studiis est locus iste sacer
Cos Cornelio a Beveren Quaest Jacobo Kool**

(Dit gebouw) lange tijd aan heidense idolen toegewijd

is nu gewijd aan Christus en de studie

Burgermeester Cornelis van Beveren en thesaurier (penningmeester) Jacob Kool

Afb. 5. De oprichtings-gevelsteen uit 1579 die aanwezig was in een dichtgemetselde deur aan de oostzijde van de school (DiEP archiefnr. 551_36018).

In het resolutieboek, een notulen en handelingenboek, van de curatoren, wordt vermeld dat de rector'sklas en het lokaal van de conrector aan de tuinzijde lagen, terwijl de lokalen aan de straatkant werden gebruikt door de lagere klassen. De inwonende kostleerlingen werden ondergebracht in het voormalige klooster, waarbij de cellen van de nonnen waren omgebouwd tot *camerrens* voor de jongens.¹²

Over de inrichting van de lokalen is weinig bekend. Uit een bouwbestek voor een groot onderhoud in 1676 blijkt dat de lokalen vloeren van steen hadden en slechts enkele ramen hadden. De docenten zaten op een *gestoelte*, waarmee waarschijnlijk een zetel op een verhoging wordt bedoeld. Ook wordt hierin vermeld dat schrijftafels moeten worden gemaakt. Met betrekking tot het lokaal van de hoogste klas wordt gesproken over één schrijftafel met een lengte van ongeveer 4 m. Hierlangs stond over de hele lengte een zitbank met daaronder een voetenbank. Aan de andere kant van het lokaal, naast het *gestoelte* van de rector, moest een tweede schrijftafel komen met een lengte van ongeveer 3,4 m.¹³

Het vermoedelijke materhuis van het klooster, dat op de hoek van de Nieuwstraat en de Augustijnenkamp stond, werd in gebruik genomen als woning voor de rector van de Latijnse School (afb. 10). Dit is op te maken uit een vermelding uit 1585, waarin de kerkenraad

9 Lips 1974, 497-498. Lambertus van den Bos was vanaf 1655 conrector van de Latijnse School die vanaf 1597 in dit pand gevestigd was. Hij werd in 1671 door Cornelis de Witt ontslagen om reden van: "*vadsigheyd, dronckenschap en ongebonden leven*" (H. Krol, 2012: <http://ilibriana.wordpress.com/2012/02/29/lambertus-van-den-bos-sylvius-1620-1698/>).

10 Esseboom 2003, 121.

11 Esseboom 2003, 119.

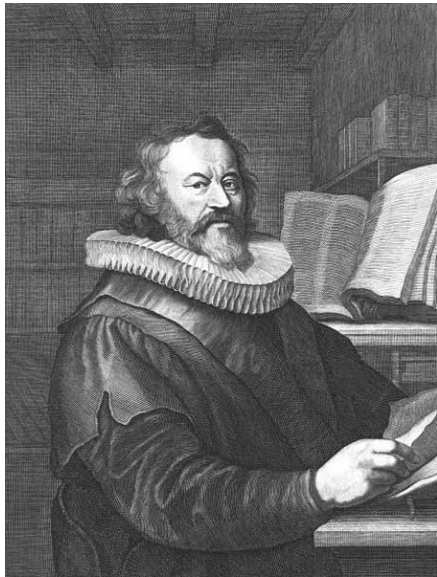
12 Esseboom 2003, 121.

13 Esseboom 2003, 123.

bepaalde dat: "...de rector soude trecken in 't huys daer Johannes Vos uutgestorven is, neven de schole om voirtaan bij de schole te blijven."¹⁴

De genoemde Johannes Vos was de vader van de beroemde theoloog, humanist en taalkundige Gerardus Johannes Vossius (afb. 6). De familie Vos verliet in 1577 hun toenmalige woonplaats Heidelberg en vestigde zich uiteindelijk rond 1583 in Dordrecht. Waarschijnlijk verbleef de familie vanaf dit moment in het voormalige materhuis. Al snel na aankomst in Dordrecht overleden de beide ouders en werden Vossius en zijn zusje Anthonia opgevoed door Barbara van der Myle. Dit was de weduwe van de predikant Jacob van der Myle, een collega en vriend van Johannes Vos.

Afb. 6. Rector Gerardus Vossius afgebeeld op een gravure naar een pentekening van J. Sandrart uit 1620 (Universiteit van Amsterdam, inventarisnr. 021.666).

In deze jaren kwam de school langzaam op gang en onder het rectoraat van Joachim Orydrius, vanaf 1583, begon de eerste bloeiperiode van de school.¹⁵

Vossius zelf doorliep de Latijnse School om vervolgens als bursaal in Leiden theologie te gaan studeren. Die studie kon hij echter niet afronden omdat hij in 1600 door het stadsbestuur van Dordrecht werd teruggeroepen om les te gaan geven aan de Latijnse School. Niet lang daarna werd hem het rectoraat aangeboden dat hij tot 1615 zou vervullen. Mede door zijn aanwezigheid kwam de school opnieuw tot bloei. In de eerste jaren van zijn rectoraat had de school zo weinig leerlingen dat hij en de leraren van de stad een extra toelage kregen om het tekort aan schoolgeld te ondervangen.

Zijn ambt viel Vossius zwaar, mede doordat hij ook de zorg droeg voor de inwonende kostscholieren. Vossius zelf vermeldt dat hij 50 kostleerlingen had.¹⁶ Gedurende zijn ambtstermijn groeit het aantal studenten aan de Latijnse School sterk. Naast zijn kostkinderen zal het totale aantal leerlingen zeker nog groter zijn geweest. De lessen bestonden hoofdzakelijk uit het leren lezen en spreken van Latijn en in mindere mate Grieks. De opleiding was alleen toegankelijk voor jongens en diende als vooropleiding voor een academische studie.

Afb. 7. Johan (voorgond) en Cornelis de Witt.

Een andere grote naam onder de 17^e -eeuwse rectoren was Isaäk Beeckman, die vanaf 1627 het rectoraat op zich nam. Onder zijn leerlingen bevonden zich onder andere Johan en Cornelis de Witt, die vanaf 1635 waren ingeschreven (afb. 7).¹⁷ Isaäk Beeckman was een huisvriend van de familie De Witt en behandelde als medicus de moeder van de gebroeders de Witt.¹⁸ Beeckman kreeg van het stadsbestuur een subsidie om op de school een torentje te bouwen voor het verrichten van meteorologisch en astronomisch onderzoek.¹⁹

De gebroeders de Witt hebben, omdat ze nog tot de onderbouw hoorden, waarschijnlijk nooit les gehad van Beeckman, aangezien deze al in 1637 overleed aan tuberculose. Onder hun leraren waren onder andere Jan Michiels van Hoorn en Pieter van Godewijck.²⁰

14 Van Wel, 1978, 4.

15 Rademaker 1967, 12.

16 Rademaker 1967, 59.

17 Panhuysen, 2005.

18 Van Wel, 1978, 8. Panhuysen, 2005, 35.

19 Davidse 2004-2012.

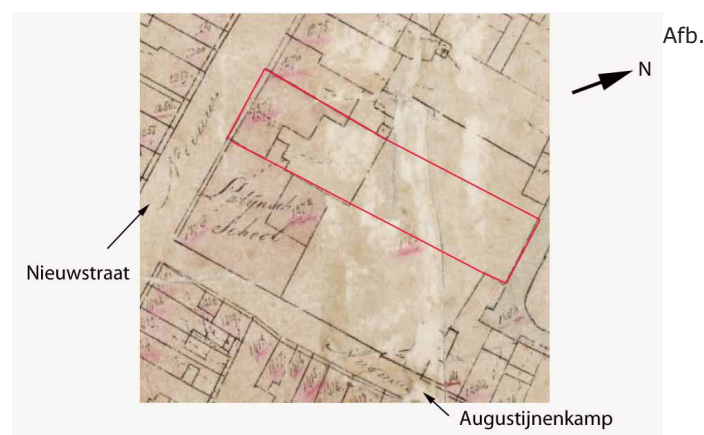
20 Panhuysen, 2005, 34-35.

Onder Beeckman's rectorship wordt de stad getroffen door een beruchte pestepidemie, waaraan ook enkele leerlingen en leraren overlijden. Door de epidemie verlieten de buitenleerlingen de stad en liep het aantal leerlingen terug. Om de school te redden werd deze door het stadsbestuur in 1635 verheven tot 'Illustre School'²¹. In de praktijk kwam dit neer op het instellen van één of twee kopklas(sen) en het aanstellen van twee hoogleraren: Walen voor wiskunde en Van Beverwijck in de geneeskunde en anatomie.²²

Gedurende de 18e eeuw neemt het aantal leerlingen sterk af. De curatoren van de school proberen dit te ondervangen door het aantrekken van kostleerlingen verplicht te stellen.²³ Vanaf het begin van de 19^e eeuw lijkt het aantal leerlingen weer wat toe te nemen. In deze periode wordt de school aan de achterzijde in verschillende bouwfases uitgebreid. De bebouwingssituatie van vóór 1823 op het perceel Nieuwstraat zal grotendeels overeenkomen met die uit de 17^e eeuw.

Op basis van de kadastrale kaart uit 1832 en een plattegrond van het rectorshuis en de leslokalen uit 1853 - die mogelijk gebaseerd is op een kaart van een bouwbestek uit 1823 - is de 17^e -eeuwse bebouwingssituatie deels te reconstrueren (afb. 8 en 9).

8. Het plangebied (rood) globaal geprojecteerd op een uitsnede van de kadastrale kaart uit 1832. Ten zuiden van het plangebied is de Latijnse School (en mogelijke Clarissenklooster) te zien. In het midden van de aangegeven bebouwing is met een stippellijn de gang aangegeven die nu nog aanwezig is.

Op de plattegrond uit 1853 is het voorhuis van de bebouwing aan de Nieuwstraat 60 te zien (afb. 9). Dit bestaat uit twee lokalen (A en B) die zijn gescheiden door een smalle gang. In de school zelf is nog een derde lokaal aanwezig (K). De twee lokalen op het perceel Nieuwstraat 60 hebben waarschijnlijk ook deel uitgemaakt van de bebouwing van het Clarissenklooster.

21 Een ware Illustere school was vanaf de zestiende eeuw een instelling voor hoger onderwijs die alleen een academische basisopleiding mocht verzorgen.

22 Esseboom 2003, 187.

23 Esseboom 2003, 230.

Pieter van Godewijck (1593-1669) schreef het blijspel Wittebroodskinderen of Bedorven Jongelingen. Moeder 'Branghtje van der Dreven' geeft daarin een beeld van de spelletjes van haar zoontje 'Fritsje Lichte Vink'.

De tekst in een moderne hertaling (P. Breman):

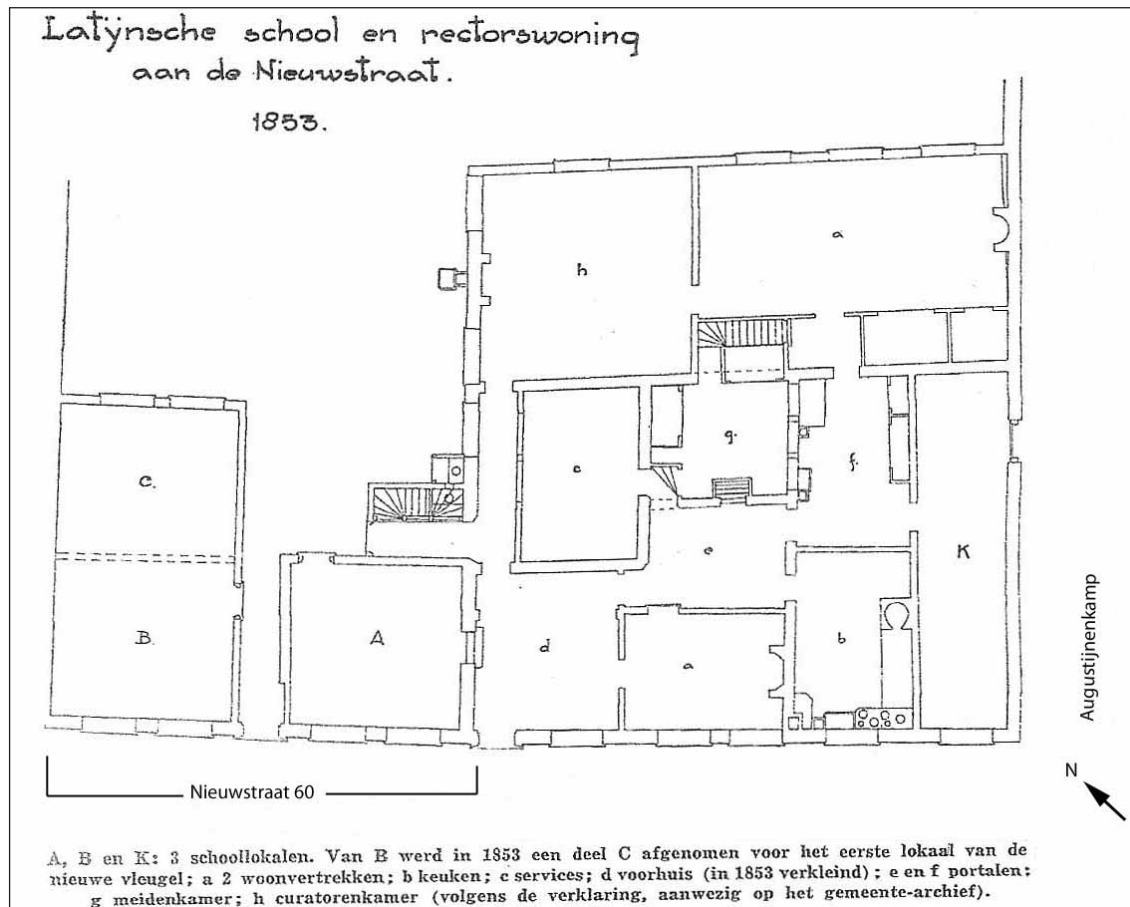
Waar hangt die jongen uit, waar zou die slempers lopen?
 Hij is voortdurend weg, bij Tijsje met de knopen,
 Hij is vaak op de Vest, of achterin de Doel [-straat],
 Bij blonde Klaas of manke Roel,
 Bij schele Hein, of bij ons Jantje Louwen:
 Hij speelt veel in het Hof met luiaards en rabauwen,
 Hij heeft een vlieger bij de hand, een tol,
 Dan weer een kolf, een devik of een bol,
 Hij doet aan bokspringen en lopen met de hoepen [hoepels],
 Of staat ergens scheldwoorden te roepen.
 En 's avonds laat hij klokken bellen, beieren,
 Speelt met zijn maatjes 't spel van schaalman's eieren,
 Of dat van stek-op, stek-an of van 'waar is de mol'?
 (Hoe je ook roept, de mol blijft in zijn hol).
 Dan klapt hij met de zweep of springt hij touwtje,
 Of loopt op stelten, schermt hij met een houtje,
 Met knickers en met kootjes gaat hij heen,
 En gooit met regelmaat de dobbelsteen.
 De speelkaart is z'n boek, hij zal je ras verslaan,
 Hij kaatst, hij danst, hij damt, hij laat zich gaan.
 Hij vloekt, hij zweert, hij flierefluit, hij rijdt, hij loopt, hij springt,
 Hij schranst, hij brast, hij vecht, hij bijt, hij krast, hij zingt.
 Van dit gedrag is hij niet af te krijgen,
 ben ik bang:
 Hoe ik hem ook vermaan, hij gaat
 gewoon zijn gang.

Oorspronkelijke tekst:

Waer magh de jonge zyn, waer magh
 de lecker loopen?
 Hy is staegh uyt den huys by Tysje
 met de knoopen,
 Hy is staegh op de vest, of achter in den Doel,
 Of by de lichte Claes of by de mancke Roel,
 Of by de schelen Heyn, of by ons Jantje Laeuwen:
 Hij speelt staegh in het Hof met krampen en rabaeuwen,
 Dan heeft hy in de hant de vlieger en den tol,
 Dan ist weer met de kolf, den devick en den bol,
 Peck, oly ofte graef, of dan weer met de hoepen.
 Dan klinckert, stinckert, hey! dan hanso weer te roepen,
 Dan ello alle daegh of schommelary boeck,
 Of deutje aen de muyr, of schuylje in den hoeck,
 Dan 's avonts op de straet te schellen en te beyeren,
 Dan speelt hy met syn maets het spel van schaalman's eyeren,
 Dan weer steck-op steck an, en dan waer is de mol?
 Ey, doe dat ickje heet, de mol blyft in syn hol.
 Dan klapt hy met de zweep, dan springht hy door het toutje,
 Dan gaet hy op de stelt, dan schermt hy met het houtje,
 De knickers en de koot zyn by hem seer gemeen,
 En bovenal soo mint hy oock den dobbel-steen.
 De kaert dat is syn boeck, hy kan spits-vinnigh troeven,
 Hy kaetst, hy danst, hy damt, hy kan soo lustigh schroeven,
 Hy vloect, hy sweert, hy fleut, hy rydt, hy loopt hy springht,
 Hy schranst, hy brast, hy vecht, hy byt, hy krast, hy singht.
 Dit blyft schier ieder dagh hem in de sinnen hangen:
 Al wat ick hem vermaen, hy gaet zyn oude gangen.

Mogelijk gaat het om het parallel langs de Nieuwstraat gelegen pand dat op de kaart van Blaeu in 1612 wordt weergegeven (afb. 4). De uitbreiding achter lokaal B heeft plaatsgevonden in 1823 (afb. 8). Op de plattegrond van stadsbouwmeester G.N. Itz uit 1853 is deze aanbouw aangegeven met de letter C (afb. 9). In het bouwbestek uit 1823 worden de exacte maten van de aanbouw genoemd en wordt vermeld dat de muren van het buurpand van dhr. A.H. Hart, geëgaliseerd en afgestreken moeten worden met een pleister.²⁴

Afb. 9. Plattegrond uit 1853 van de bebouwing aan de Nieuwstraat 60 en de Latijnse School. Hierop is te zien dat de voorkamers van Nieuwstraat 60 in gebruik zijn als leslokalen (DiEP archiefnr. 552_130.944).

In 1853 wordt de Latijnse/Illustre School omgevormd tot gymnasium, waarbij onder andere het pand Nieuwstraat 60 onder verantwoordelijkheid van Itz aan de achterzijde verder wordt uitgebreid. Het in 1823 verlengde lokaal B wordt hierbij weer in tweeën gedeeld (afb. 9). Ook de gang tussen de lokalen wordt verbreed door lokaal A te verkleinen. Ook in deze tijd zijn nog kostkinderen aanwezig op de bovenverdieping van het rectorshuis.²⁵

24 Gemeente Archief Dordrecht (GAD) 98, inventarisnr. 24. *Bestek en Conditien waar naar Heeren Curatoren der Latijnsche Scholen te Dordrecht voornemens zijn te besteedden het Vergroten van de Conrect^{ts} School, bestaande in timmer- Metzel- Lood Glas- Smeede- & Verfwerk met het Stukadoor werk en zulks met de leverantie van daartoe benodigde Materialen.*

Belastingkohier 1812-1814 (GAD 4-375) bewoner noordelijk aangrenzende pand is dhr. Arnoldus Hubertus de Hart (kadastrale nrs. C1247 en C1246). Met dank aan dhr. J.A. Nipius.

25 Esseboom 2003, 337.

In 1865 vestigde de Hogere Burgerschool zich in het pand (afb. 10). De bestaande bebouwing aan de Nieuwstraat 60 is hierbij, vermoedelijk onder verantwoordelijkheid van stadsbouwmeester G.N. Itz, grotendeels verbouwd en opnieuw vinden uitbreidingen en aanpassingen achter de bebouwing plaats.²⁶

Volgens Lips (1974) zijn tijdens de sloop- en bouwwerkzaamheden grote kelders onder de oude, aanwezige gebouwen (vermoedelijk aan de Nieuwstraat 60) waargenomen, die bij de nieuwbouw zouden zijn dichtgestort.²⁷

Nadat de H.B.S. in 1909 naar het Oranjepark verhuisde, werd in 1910 het voormalige materhuis/de rectorswoning gesloopt. Het is niet duidelijk of hiermee de gehele bebouwing, die op de kadastrale minuut als Latijnse School is aangeduid, wordt bedoeld, of dat een deel hiervan al in het midden van de 19^e eeuw is gesloopt.

In het pand aan de Nieuwstraat 60 waren vervolgens de Keuringsdienst van Waren en de Gemeentelijke Bouw- en Woningdienst gehuisvest. Nadat de gemeentelijke diensten in 1968 naar een nieuw stadskantoor waren verhuisd, heeft het complex tussen 1970 en 1997 gefunctioneerd als creativiteitscentrum onder de naam 'Centrum Nieuwstraat'. Tussen 1997 en 2010 staat het grotendeels leeg en wordt het, onder de naam 'het Sinterklaashuis', gebruikt voor Sinterklaasvieringen.

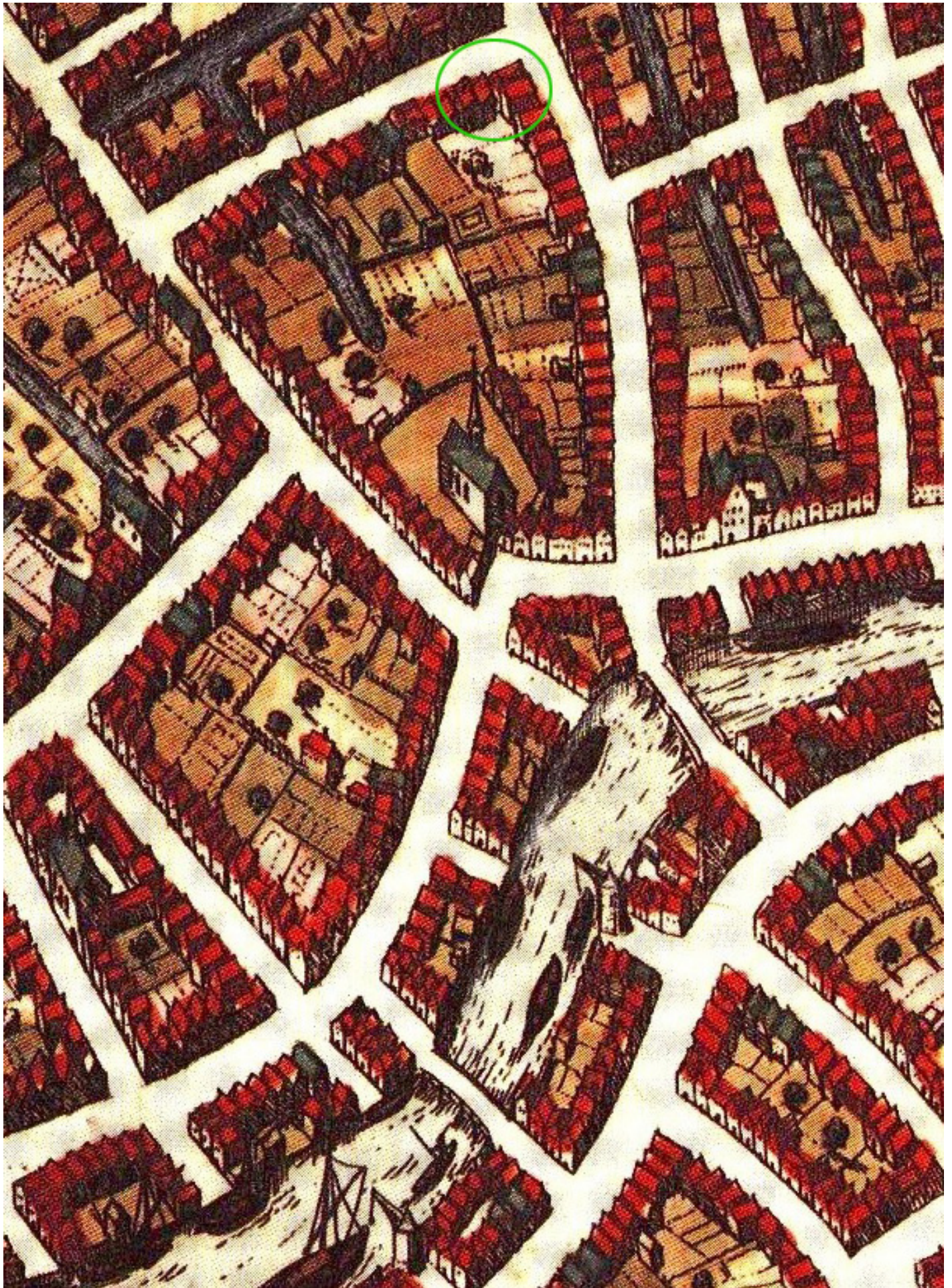

Afb. 10. Het plangebied Nieuwstraat 60 op een foto van vóór 1910. Gezien vanuit de Nieuwstraat in zuidelijke richting. Het pand met 'Hoogere Burgerschool' op de gevel is het nog aanwezige pand aan de Nieuwstraat 60. Het pand rechts daarvan zou het oorspronkelijke materhuis van het Clarissenklooster zijn geweest. Na circa 1585 is dit gebruikt als woning voor de rectoren van de Latijnse School (DiEP archiefnr. 552_300028).

²⁶ Lips 1974, 501 en Stades-Vischer 2006, 7-9.

²⁷ Lips 1974, 498.

---

4. Doel en vraagstellingen

Het doel van het veldwerk was het documenteren van bewoningssporen die door de graafwerkzaamheden zouden worden verstoord. Daarnaast is de bodemopbouw in het onderzoeksgebied gedocumenteerd.

Voor het veldwerk zijn de volgende vraagstellingen²⁸ geformuleerd:

- 1 Wat is, vanaf het maaiveld tot de natuurlijke, onverstoorde afzettingen, de bodemopbouw in het plangebied?*
- 2 Zijn er bebouwingsresten en/of andere (achtererf)sporen te relateren aan het 16^e –eeuwse Clarissenklooster? En is het mogelijk om op basis van de materiële vondstcomplex(en) en een (eventuele) dieetreconstructie, de 'welvaartsstatus' van de Clarissengemeenschap te bepalen?*
- 3 Wat is de aard en ouderdom van de aanwezige bewoningssporen in het plangebied? Wat is op basis van deze archeologische data de algemene bewonings-/bebouwingsgeschiedenis van de locatie?*

---

²⁸ Programma van Eisen, d.d. 6 april 2011, geaccordeerd door de bevoegde overheid.

5. Veldonderzoek

5.1 Methodes

Het archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden tussen 22 mei en 1 oktober 2012 en is uitgevoerd conform de richtlijnen van de KNA 3.2. Het bestond uit het begeleiden van de (deels) inbandige ontgraving tot circa 0 m NAP en de ontgraving voor de verdiepte filmzaal tot circa 1,1 m – NAP (put 1, afb. 11). Het inbandige graafwerk werd verricht met behulp van een mini-graver, buiten werd een grotere kraan ingezet.

Aangezien in put 1 sprake was van (grotendeels) onbebouwde en sterk verstoorde ophogingspakketten, is geen profieltekening van de bodemopbouw gemaakt. Deze is gedocumenteerd door middel van een zuidwest-noordoost georiënteerde raai boringen (afb. 11). De vijf boringen zijn doorgezet tot in de onverstoorde, natuurlijke ondergrond. De onderzoeksgegevens zijn verwerkt met behulp van Access en Autocad.

Afb. 11. Het plangebied met de onderzochte locaties.

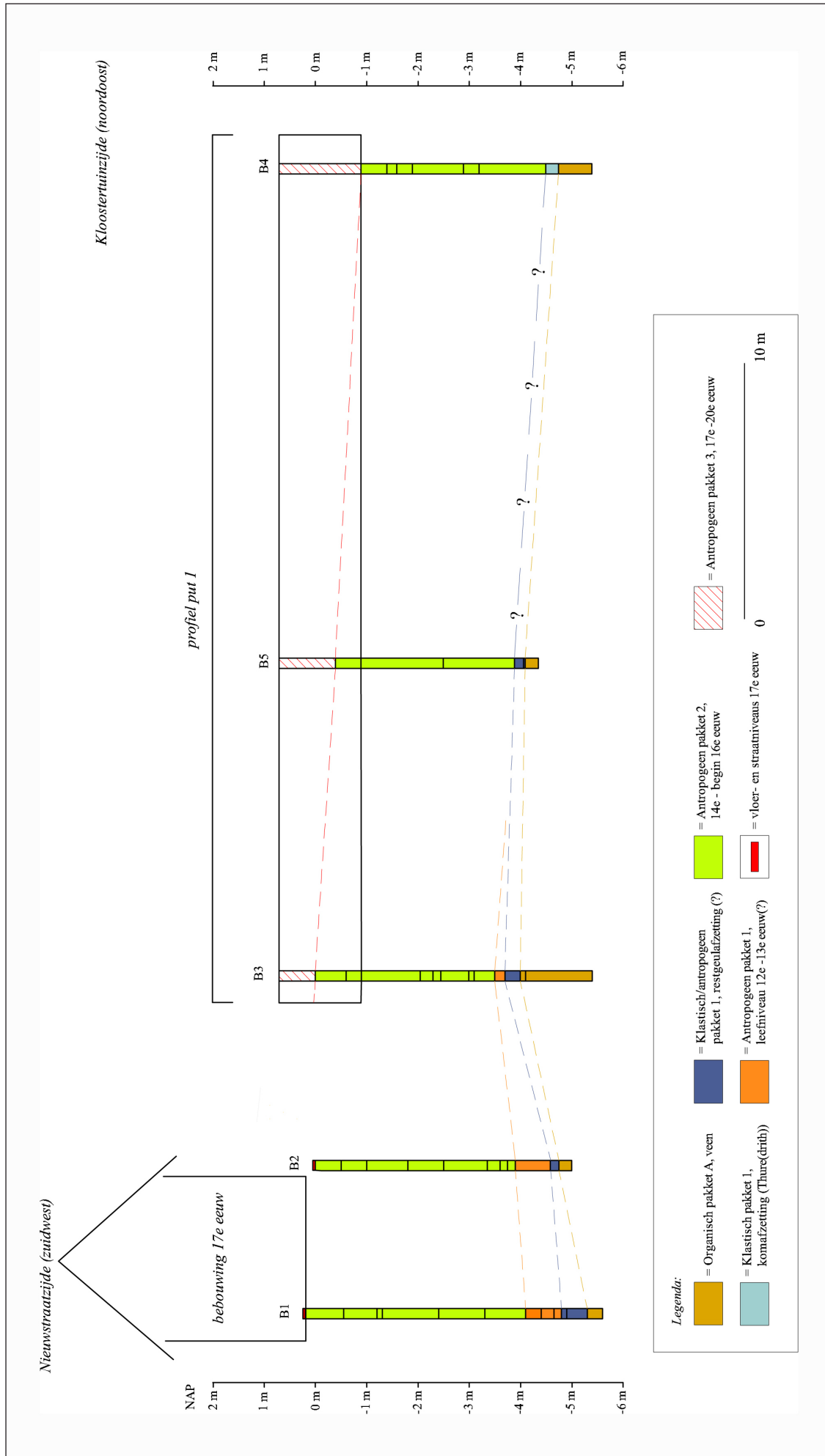
5.2 Onderzoeksresultaten

Hieronder wordt eerst de bodemopbouw besproken, gevolgd door de aangetroffen archeologische bewoningssporen en vondsten.

5.2.1 Bodemopbouw

De bodemopbouw tussen 0,5 en 1,6 m –mv is bepaald tijdens het begeleiden van de graafwerkzaamheden. De dieper gelegen bodempakketten zijn gedocumenteerd door middel van vijf handmatige gutsboringen²⁹ die in een zuidwest-noordoostelijke raai, haaks op de Nieuwstraat zijn gezet (afb. 11, 12). De aangetroffen bodemafzettingen zijn, van beneden naar boven, in te delen in de volgende zes lithostratigrafische eenheden (Bijlage 1).

²⁹ Diameter 3 cm.

Afb. 12. Een geïnterpreteerd bodemprofiel. Voor de locatie van de boringen, zie afb. 11.

Organisch pakket A

Het diepste, aangetroffen bodempakket bestaat uit bruin, mineraalarm tot licht kleilig (bos) veen met resten van (wortel)hout (afb. 12). Dit is in alle boringen aanwezig. Direct aan de Nieuwstraat ligt de top van het veen op 5,3 m – NAP (B1). In noordoostelijke richting loopt het op tot 4 m – NAP (B3) en daalt vervolgens tot 4,7 m – NAP (B4, afb. 12). Het hoogteverschil aan de Nieuwstraat is waarschijnlijk veroorzaakt door de aanwezigheid van een ophogingspakket uit de Middeleeuwen (antropogeen pakket 2). Door het gewicht hiervan is het veenpakket ingedrukt en ligt de top lager. Organisch pakket A behoort tot de Formatie van Nieuwkoop: het Hollandveen Laagpakket dat dateert uit de periode vóór de (middeleeuwse) bewoning.

Klastisch pakket 1

Op het veen is een dun pakket grijze, licht zandige klei aanwezig (B4). Het pakket heeft een dikte van 25 cm, is sterk humeus (venig) en bevat wortelhout. De top ligt, aan de klooster-tuinzijde, op 4,48 m – NAP (afb. 12). Klastisch pakket 1 is een komafzetting die (mogelijk) is afgezet vanuit de rivier de Thure(drith). Deze afzetting dateert uit de periode vóór de oudste (middeleeuwse) bewoning. De voortzetting van deze afzetting is waarschijnlijk ook in de andere boringen aanwezig, maar de kenmerken zijn hier sterk verschillend. Het is mogelijk (deels) door menselijk handelen beïnvloed en daarom beschreven als klastisch/antropogeen pakket 1. Klastisch pakket 1 behoort tot de Formatie van Echteld.

Klastisch pakket/antropogeen pakket 1

Dit pakket is zeer waarschijnlijk de voortzetting van de hierboven beschreven natuurlijke komafzetting. De afzetting is aanwezig in de boringen 1, 2, 3 en 5 en heeft een dikte tussen 15 cm (B2) en 50 cm (B1, afb. 12). De top ligt vanaf de Nieuwstraat gezien tussen 4,8 en 3,7 m – NAP. Het pakket bestaat uit zwarte, siltige klei met in sommige boringen (veel) plantaardig materiaal (riet-/stro). Daarnaast waren in boring 5 fragmenten van een kokkel, een mossel (*Mytilus edulis*) en mogelijk mest aanwezig. Het pakket kan geïnterpreteerd worden als een restgeulafzetting, maar kan ook een (sterk) antropogeen beïnvloede komkleiafzetting zijn. Het pakket is afgezet in de periode direct voorafgaand of tijdens de oudste bewoning van de locatie. Aangezien in de afzetting geen dateerbare vondsten zijn gevonden, kan geen datering gegeven worden aan het antropogene aspect van dit pakket.

Antropogeen pakket 1

Op de bovengenoemde pakketten is aan de Nieuwstraatzijde (boringen 1, 2 en 3), een gevarieerd pakket van lagen bruine en grijze, zandige klei met hout- (en riet?)resten en zandlagen aanwezig (afb. 12). In de lagen zijn zandvlokken, hout, leembrokjes, bot en stukjes keramiek (puin) aanwezig. In boring 1 bevond zich tussen 4,6 en 4,85 m – NAP (top 4,85 m – mv) een laag met drie (grotere) fragmenten keramiek.³⁰ Het gaat om een wandfragment roodbakend aardewerk met een spat loodglazuur, een wandfragment blauwgrijs aardewerk en een randfragment kogelpot-/grijsbakend aardewerk. Het aardewerk kan gedateerd worden in de periode 12^e – 13^e eeuw en mogelijk nog specifiek, in de 2^e helft van de 13^e eeuw. Waarschijnlijk vertegenwoordigt dit pakket een leeflaag uit de periode 12^e – 13^e eeuw. Het kan gaan om de oudste bebouwing die langs de voorloper van de Nieuwstraat heeft gestaan.

Antropogeen pakket 2

Hierop is een dik pakket van verschillende ophogingslagen aanwezig (afb. 12). Het gaat voornamelijk om (donker)grijze-bruine, licht zandige klei. Hierin zijn sporadisch enkele leem- en veenbrokjes, zandvlokken, stukjes hout en puin, mosselschelp (*Mytilus edulis*), houtskool, mest, bot, leer en keramiek te vinden.³¹ Het pakket is opgebracht tussen circa het begin van de 14^e eeuw en mogelijk het begin van de 16^e eeuw. Over de fasering van het opwerpen van de verschillende lagen is niet veel duidelijk. In de lagen van het pakket die aanwezig waren in put 1 is alleen keramiek uit de Late Middeleeuwen en de 16^e eeuw aangetroffen.³²

³⁰ Het aardewerk uit B1 is meegenomen (vondstnr. 19).

³¹ De keramiek betreft twee stukjes ongeglazuurd roodbakend aardewerk in B4 op 3,18 m – NAP en in B2 op 2,19 m – NAP. In boring 3 was op 0,6 m – NAP een fragment grijsbakend aardewerk aanwezig. Deze scherven zijn niet verzameld.

³² Vondstnummer 18.

In de top van het pakket tussen boring 2 en 3 waren wel vondsten uit de 17^e eeuw aanwezig. Deze zijn echter toe te schrijven aan de oudste fase van de Latijnse School, tussen het einde van de 16^e eeuw en het eerste kwart van de 17^e eeuw.³³ In de ophogingslagen tot circa 1 m – NAP die inpandig (aan de Nieuwstraat) zijn gevonden, zijn ook vondsten aangetroffen die in de 16^e eeuw gedateerd kunnen worden.³⁴

Antropogeen pakket 3

Het bovenste pakket (in put 1) bestaat uit grond die vermoedelijk vanaf de 17^e – eeuw is opgebracht (afb. 12). Het terrein achter het pand bleek in de 20^e eeuw tot 1 - 1,6 m te zijn verstoord door de aanleg van riolen en (mogelijk) grondsanering.³⁵

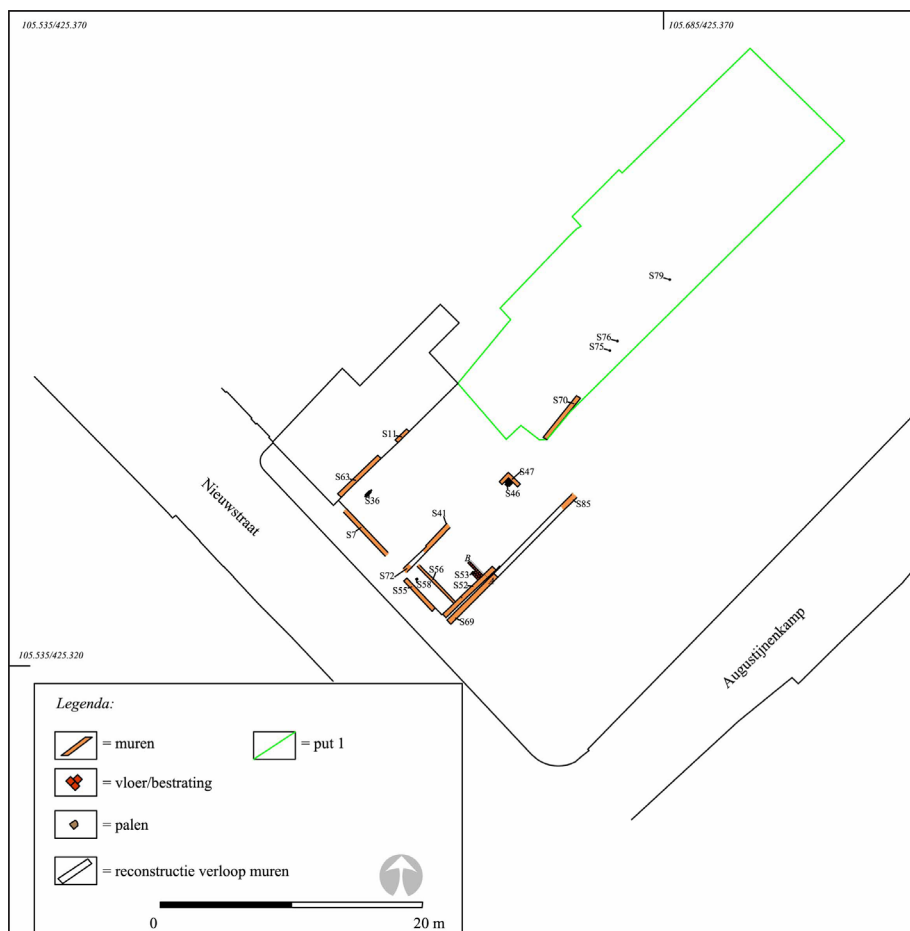
5.2.2 Archeologie

Binnen het plangebied zijn bebouwingsresten aangetroffen uit de 16^e – 19^e eeuw. Deze zijn toe te schrijven aan drie perioden van gebruik, namelijk:

1. de bebouwing tot 1579
2. de Latijnse School
3. het Gymnasium en de HBS

Periode 1. Bebouwingssporen tot 1572/1579

Bewoningssporen uit deze periode bestaan uit enkele muren, vloeren/bestratingen en palen (afb. 13). Deze zijn vrijwel allemaal alleen waargenomen in de gaten die gegraven zijn op de locaties van de nieuw aan te brengen heipalen. Aangezien een aantal van de muren onder de huidige gevelmuren aanwezig is en de onderkanten dieper liggen dan de ontgravingsdiepte, konden de diktes en de onderkant niet worden gedocumenteerd. Ook het verloop van en de relatie tussen de aangetroffen muurdelen is vaak niet bekend geworden. Het beeld van de bebouwing gedurende deze oudste fase is dan ook fragmentarisch.

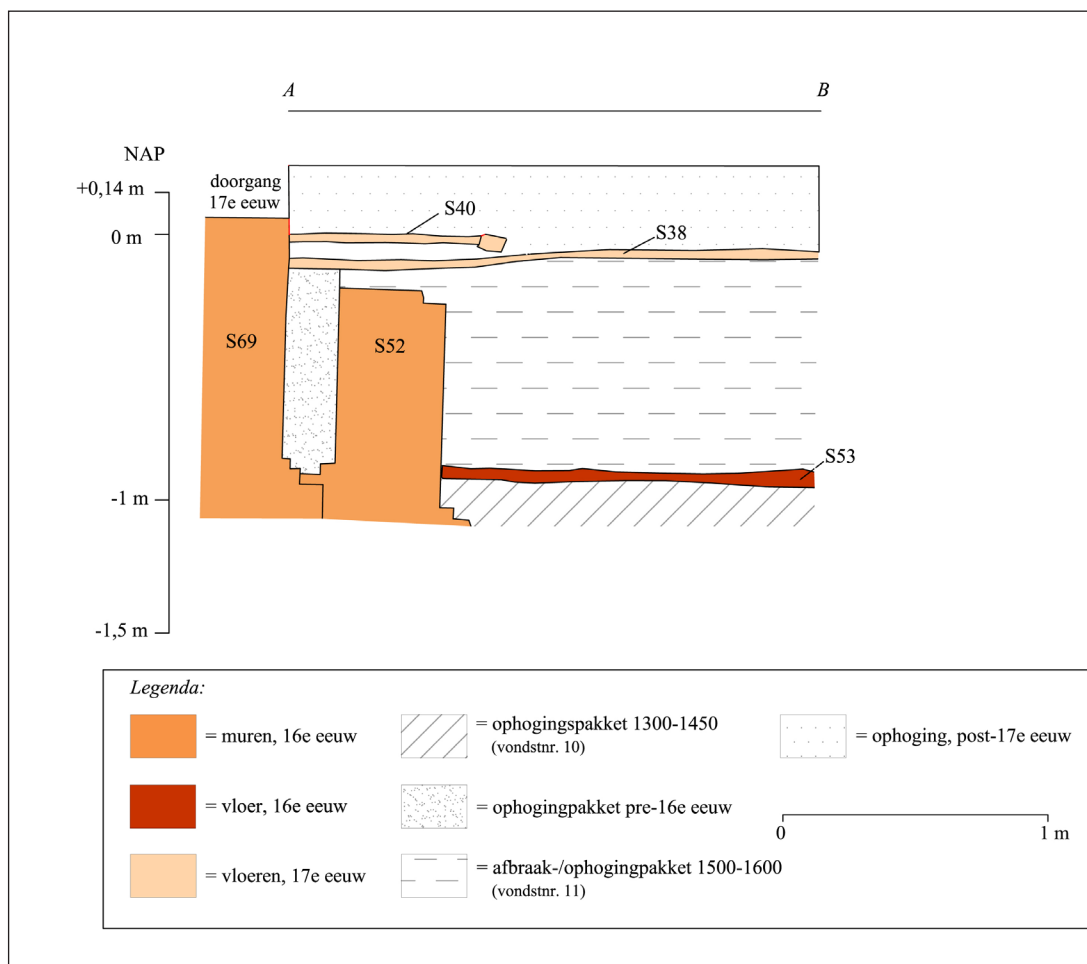
Afb. 13. Overzicht van de bewoningssporen uit de periode vóór circa 1572. Deze bebouwing heeft mogelijk deel uitgemaakt van het kloostercomplex.

33 Vondstnummer 20.

34 Vondstnummers 4, 10, 11, 16.

35 Op circa 1 m – mv was een laag plastic/worteldoek aanwezig.

Het vermoedelijk oudste spoor is een paal aan de Nieuwstraatzijde (S58).³⁶ Deze dateert mogelijk uit de periode vóór de 16^e -eeuwse baksteenbebouwing, maar de functie is onduidelijk. De meeste muren uit deze periode zijn de voor- en zijgevels van de oudste bebouwing. Muurdeel S63-S11 is de oostelijke zijmuur van het buurpand.³⁷ De muur ligt circa 35 cm achter de huidige (19^e -eeuwse) zijgevel van het pand Nieuwstraat 60. Het is niet duidelijk of muurdeel S7 een voorgevel of mogelijk een perceels(af)scheiding is geweest.³⁸ De muur is gemaakt van rode baksteen met een formaat van 22x11x5 cm, maar er zijn ook bakstenen met een kloostermopformaats in verwerkt.³⁹ Muurdeel S55 is mogelijk de voorgevel van een pand aan de Nieuwstraat geweest.⁴⁰ De eventuele zijgevels van dit pand worden mogelijk vertegenwoordigd door de muurdelen S72-S41 (en S47?) en S52. Deze muren bestaan uit bakstenen met formaten tussen 20x9,5x4 en 23x11x5 cm.⁴¹ Dit pand is vermoedelijk de oudste bebouwing in baksteen op het perceel Nieuwstraat 60. De voet van de zijgevelmuur (S52) staat op de voet van de hiernaast gelegen muur (S69) en is dus van jongere datum (afb. 14). Muur S69-S85 was oorspronkelijk de zijgevel van een pand dat aan de westkant van Nieuwstraat 60 grensde.⁴² Dit is het pand dat gedurende de kloosterfase in gebruik zou zijn geweest als materhuis.

Afb. 14. Dwarsdoorsnede van de afgebroken muur S52 met daar overheen de 17^e -eeuwse vloer(en) S38/S40. Rechts is de bijbehorende 16^e -eeuwse vloer S53 te zien en links de gevel van het 16^e -eeuwse mater- en latere rectorshuis S69.

36 Top paal op 0,6 m – NAP, lengte 160 cm, diameter 20 cm, aangepunt: 4 kapvlakken.

37 Van deze muurdelen konden geen baksteenmaten worden genomen. De 16^e -eeuwse datering is een aanname die is gebaseerd op de veronderstelde bebouwingssituatie die is weergegeven op 16^e -eeuwse kaarten.

38 De top lag op circa 0 m NAP. Hierop is de 19^e eeuwse gevelfase aanwezig.

39 Formaat hergebruikte kloostermoppen = ?x14x7 cm.

40 De top lag op circa 0 m NAP. Hierop is de 19^e eeuwse gevelfase aanwezig.

41 De top van de, eind 16^e eeuw afgebroken muur S52 ligt op 0,08 m – NAP.

42 De top van de muur ligt op circa 0,14 m + NAP. Rode baksteen, formaat 28x14x7 cm.

In het pand is op circa 0 m NAP een vloer aangetroffen van ongeglazuurde, rode, keramische plavuizen (S53).⁴³ Daarnaast is parallel aan de Nieuwstraatzijde een muur aanwezig die op deze vloer staat (S56). De muur is koud tegen de zijgevel (S52) gezet en bestaat uit (hergebruikte) bakstenen met een kloostermop formaat.⁴⁴ Door de aanleg van de muur is de ruimte verdeeld in een gangetje met een breedte van circa 1,25 m aan de Nieuwstraatzijde met daarachter een kamer of zaal.

Muurdeel S47 bestaat uit oranje en gele bakstenen met een formaat van 19,5x9,5x5 cm en heeft een bijbehorende bestrating/vloer (S46) die bestaat uit klinkers met een formaat van 20x9,5x5 cm. Deze bestrating ligt op hetzelfde niveau als de plavuizenvloer (S53). Deze horen mogelijk bij het 16^e -eeuwse pand. Ten noorden van deze bebouwing is vloerverharding aanwezig die bestaat uit gele (breuk)baksteen (S36).⁴⁵ Hiervan is niet duidelijk of dit een inpandige ruimte of een buitenplaats is geweest. Verder achter het 16^e -eeuwse pand is een vermoedelijke perceelsscheidingsmuur aanwezig (S70).⁴⁶ De palen S75, S76 en S79 behoren mogelijk bij een oudere fase van deze perceelsscheiding of zijn funderingspaaltjes van muur S70.⁴⁷

Het is niet duidelijk of dit pand is gebouwd ten behoeve van het klooster of dat een al bestaand pand, rond 1500-1512, bij het kloostercomplex is getrokken.

Gezegd kan enkel worden dat het dateert uit de periode van vóór de Latijnse School, tot 1579. De afbraak van de zijgevel (S52) kan zowel hebben plaatsgevonden bij de verbouwing tot klooster alsook tijdens de verbouwing tot Latijnse School.⁴⁸ De aanwezigheid van muren met (hergebruikte) bakstenen van kloostermopformaten kan een aanwijzing zijn dat ze zijn gebouwd als onderdeel van het Clarissenklooster.⁴⁹

Periode 2. Bebouwingssporen uit de periode 1579 – 1853: de Latijnse School

Uit deze periode zijn muren, vloeren en bestratingen, bezinkputten, een goot en een beerkelder aangetroffen (afb. 15). In een aantal bebouwingsresten is een fasering herkenbaar.⁵⁰

Fase 1, bebouwingsresten Latijnse School

Al in de oudste fase is sprake van een parallel aan de Nieuwstraat gelegen pand. Deze ligt tussen de muren van de buurpanden. In het noorden is dit het pand aan de Nieuwstraat 58 (afb. 13, S63/S11) en in het zuiden de oude zijgevel van het materhuis (afb. 13, S69/S85). Dit pand is gebouwd om de lokalen van de Latijnse School in te huisvesten.

43 Spoornummer S53, tegelformaat 19x19x4,5 cm, NAP hoogte 0,86 m – NAP.

44 Formaat baksteen 32x16x7 cm.

45 Spoornummer 36, formaat ?x8,5x4 cm, top vloer ca. 0,3 m – NAP.

46 Oranje/gele en rode bakstenen op hout, formaat 20x9,5x4,5 cm. Afgebroken top op 0,86 m – NAP en onderkant op 1,03 m – NAP.

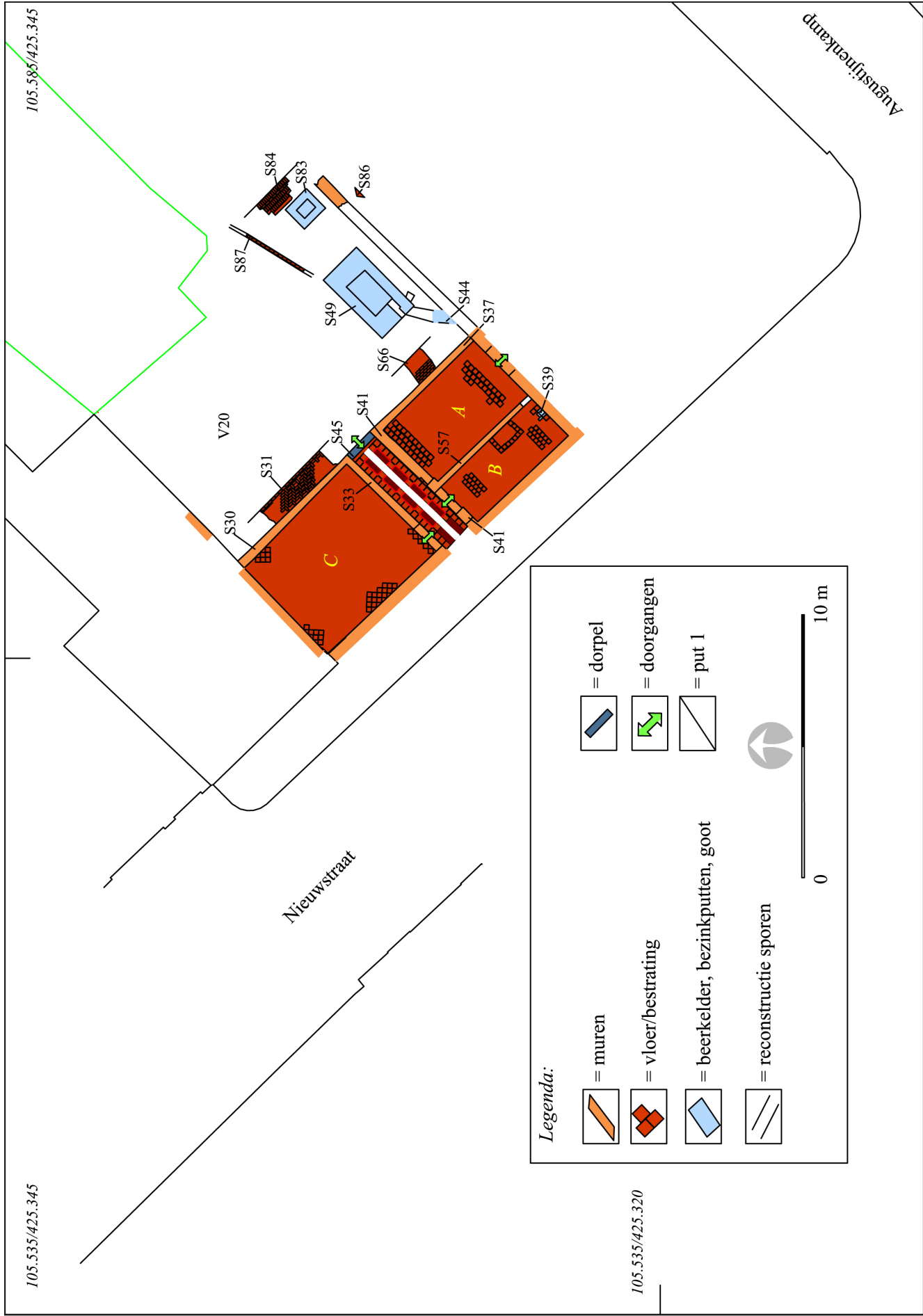
47 De palen hebben een diameter tussen 8 en 10 cm en de bovenkanten lagen op circa 1,1 m – NAP.

48 Het vondstmateriaal (vondstnr. 11) in de afbraak-/puinlaag tussen vloer S53 en de vloeren S38/40 geven hierover geen uitsluitsel. De keramiek is te dateren in de gehele 16^e eeuw.

49 Aangezien de Clarissen een arme orde vormden is het mogelijk dat er voor de aan- en verbouw van kloosterpanden gebruik is gemaakt van hergebruikte (geschonken?) bouwmaterialen.

50 Gebaseerd op oversnijdingen/doorbraken, superpositie en historische bronnen.

Afb. 15. Overzicht van de oudste bebouwingsresten van de Latijnse School.

De 'nieuwe' achtergevel bestaat uit de muur S37/S30.⁵¹ Het pand is verdeeld in drie ruimtes die zijn gescheiden door een centrale gang (afb. 15, 16). Dit waren de leslokalen van de Latijnse School. De gang heeft een breedte van 1,2 m en hier is een vloer van ongeglazuurde rode en zwarte plavuizen van keramiek aanwezig.⁵²

De plavuizen zijn in een patroon gelegd. Langs de muren is een rij rode plavuizen aanwezig en centraal zijn (waarschijnlijk) blokken van 3x3 zwarte tegels aanwezig die zijn gescheiden door 1 baan van rode plavuizen (afb. 16).⁵³

Afb. 16. Restanten van de 17e -eeuwse vloer van de Latijnse School in de centrale gang, ter hoogte van en gezien in de richting van de Nieuwstraat.

Het noordelijke lokaal (C) heeft een afmeting van 5,5 x 5 m (27,5 m²). Hierin ligt een vloer van ongeglazuurde, rode plavuizen van keramiek.⁵⁴ In de noordwestelijke hoek is sprake van een dambordpatroon van rode en zwarte plavuizen. De begrenzing hiervan kon niet worden bepaald aangezien de vloer in een latere fase sterk verstoord was. In dit lokaal zijn de plavuizen in een diagonaal verband gelegd. In de zuidoosthoek is een dichtgezette doorgang naar de gang aanwezig.

De zuidelijke ruimte is door de dunne scheidingsmuur (S57) in tweeën verdeeld (afb. 15, A en B).⁵⁵ Ruimte A heeft een afmeting van circa 4,85 x 3 m (14,55 m²), ruimte B meet circa 4,85 x 2 m.

Het is niet duidelijk of beide ruimtes als lokaal zijn gebruikt, aangezien het oppervlak van ruimte B vrij klein is.

In beide ruimtes zijn de 17e -eeuwse vloeren nog intact aanwezig (afb. 15, 18 en 19). In lokaal A ligt een vloer van ongeglazuurde, rode plavuizen van keramiek.⁵⁶ Het lokaal heeft een doorgang naar het ten zuiden aangrenzende pand dat in deze periode in gebruik is als rectorswoning.

De wanden in de lokalen A en C waren waarschijnlijk (deels) betegeld, want in de puin- / afbraaklaag op de vloeren zijn onder andere faïence wandtegels gevonden. Een veel voorkomend type is centraal voorzien van een drietulp-versiering (afb. 17).⁵⁷ Dit type vloertegel kan gedateerd worden vanaf circa 1630.⁵⁸

51 Gele bakstenen met formaten tussen 18x9x4,5 cm en 19x8,5x4 cm.

52 Spoornummer S42, formaat 23x23x3,5 cm, top op 0,2 m + NAP.

53 De centrale rij plavuizen is in het verleden verwijderd voor de aanleg van een ijzeren leiding die door de gehele hal lag.

54 Spoornummer S35, formaat 19x19x3 cm, top vloer op 0,02 m + NAP.

55 Eén-steens breed, gele baksteen, formaat 18x8x? cm.

56 Spoornummer S38, formaat 19x19x3 cm, top op circa 0,09 m + NAP.

57 Vondstnummers 7 en 15, tegelformaat 13,3x13,5x1,3 cm.

58 Pluis 1997, 417.

Afb. 17. Voorbeeld van het type wandtegel dat veel is aangetroffen in de puin-/afbraaklaag op de 17e -eeuwse vloer in de lokalen A en C. Dit type wandtegel is waarschijnlijk gebruikt in de beide lokalen.

Ruimte B was te betreden via een doorgang vanuit de centrale gang. Deze doorgang en de scheidingsmuur (S57) zijn ingezet in muur S41 en dus van jongere datum. In de ruimte ligt een vloer van ongeglazuurde, rode plavuizen van keramiek (afb. 18 en 19).⁵⁹ Tegen de scheidingsmuur met lokaal A is een blok van 1,12x0,7 m aanwezig waarin de plavuizen afwijkend zijn georiënteerd (afb. 18 en 19).

Afb. 18. Tekening van de 17e -eeuwse vloeren in de lokalen A en B. In rood is het afwijkende blok tegels aangegeven met daarin één zwarte tegel en een 16e -eeuwse spreuktegel. De ontbrekende delen (donkergrijs) zijn de locaties van de eerder gedocumenteerde, voorgegraven heipaallocaties (Digitale tekening (verwerking) van een foto van de vloeren: J. Nipius, www.nipides.nl).

⁵⁹ Spoornummer S61, formaat 16x16x2,5/3 cm, top op circa 0 m NAP.

Afb. 19. De 17e -eeuwse plavuizenvloer in de ruimtes A en B met de scheidingsmuur S57. Links is het afwijkende blok tegels in ruimte B te zien (rood) met daarin de zwarte plavuis en de spreuktegel.

Het doel van de afwijkend georiënteerde plavuizen is onbekend, maar het zou een (niet meer herkenbare) doorgang naar lokaal A kunnen aangeven. In dit blok zijn ook een zwarte tegel en een 16^e -eeuwse spreuktegel verwerkt.⁶⁰ Dergelijke tegels zijn te dateren in de periode 1540-1585.⁶¹ De tegels werden gemaakt door een stempel met motief (en tekst) in de rode klei te drukken. Deze indruk werd opgevuld met (vloeibare) witte kleislib waardoor een inleg ontstond. De tegel is daarna overtrokken met loodglazuur en gebakken. Iedere tegel vormde een deel van een vloerpatroon met tekst, waarbij elke tegel een kwadrant was van het gehele patroon. Per vier tegels bestaat dit patroon uit een centraal rozet met daar omheen een vierkant waarop lelies staan. Dit geheel is omgeven door een cirkelvormige band met tekst. Tussen deze cirkels is een geometrisch lijnpatroon aanwezig (afb. 20, onder).

In de twee kwadranten op de gevonden tegel zijn de volgende tekstfragmenten te lezen: *Die tut [tijd] is cort..* en *Wacht u va sonde* (afb. 20, boven).

Dit zijn enkele regels van een bekend vers dat is gebaseerd op een Bijbelcitaat (I Cor.7:29) en dat vaak op spreuktegels werd afgebeeld. Samen met de andere tegels in de vloer luidt de volledige tekst:

*Die tiit is cort,
Die doot is snel.
Wacht u va sonde,
Soe doedi wel.*

*De tijd is kort,
De dood komt snel
Wees vrij van zonden
En doe zo goed*

60 Vondstnummer spreuktegel V14, de tegel is meegenomen om te worden gerestaureerd en gebruikt in een reconstructie/visualisatie in de nieuwbouw.

61 Geyskens & Caignie, 2011.

Afb. 20. Boven: de spreuktegel in detail met de tekstfragmenten in beide kwadranten. Onder: Een reconstructie van de oorspronkelijk tegelvloer op basis van het gevonden exemplaar.

De spreuktegel heeft oorspronkelijk waarschijnlijk deel uitgemaakt van een vloer in het klooster en kan, als moraliserende zinspreuk voor de leerlingen, zijn hergebruikt in de vloer van de Latijnse School.⁶²

In ruimte B was, tegen de zuidelijke gevelmuur, een schrobputje in de vloer aanwezig (afb. 15, S39). Tussen de tegels van het putje lag een scherf faience en een koperen muntje.⁶³ Het muntje betreft een Friese oort en kan gedateerd worden tussen circa 1600 en 1650 (afb. 21).

Afb. 21. Het muntje tussen de tegels van het schrobputje. Op de voorzijde is een naar rechts kijkende Friese edelman met muts afgebeeld. Hij draagt een zwaard over de schouder. Op de keerzijde is een gekroond Fries wapenschild met twee lopende leewen nog net herkenbaar.

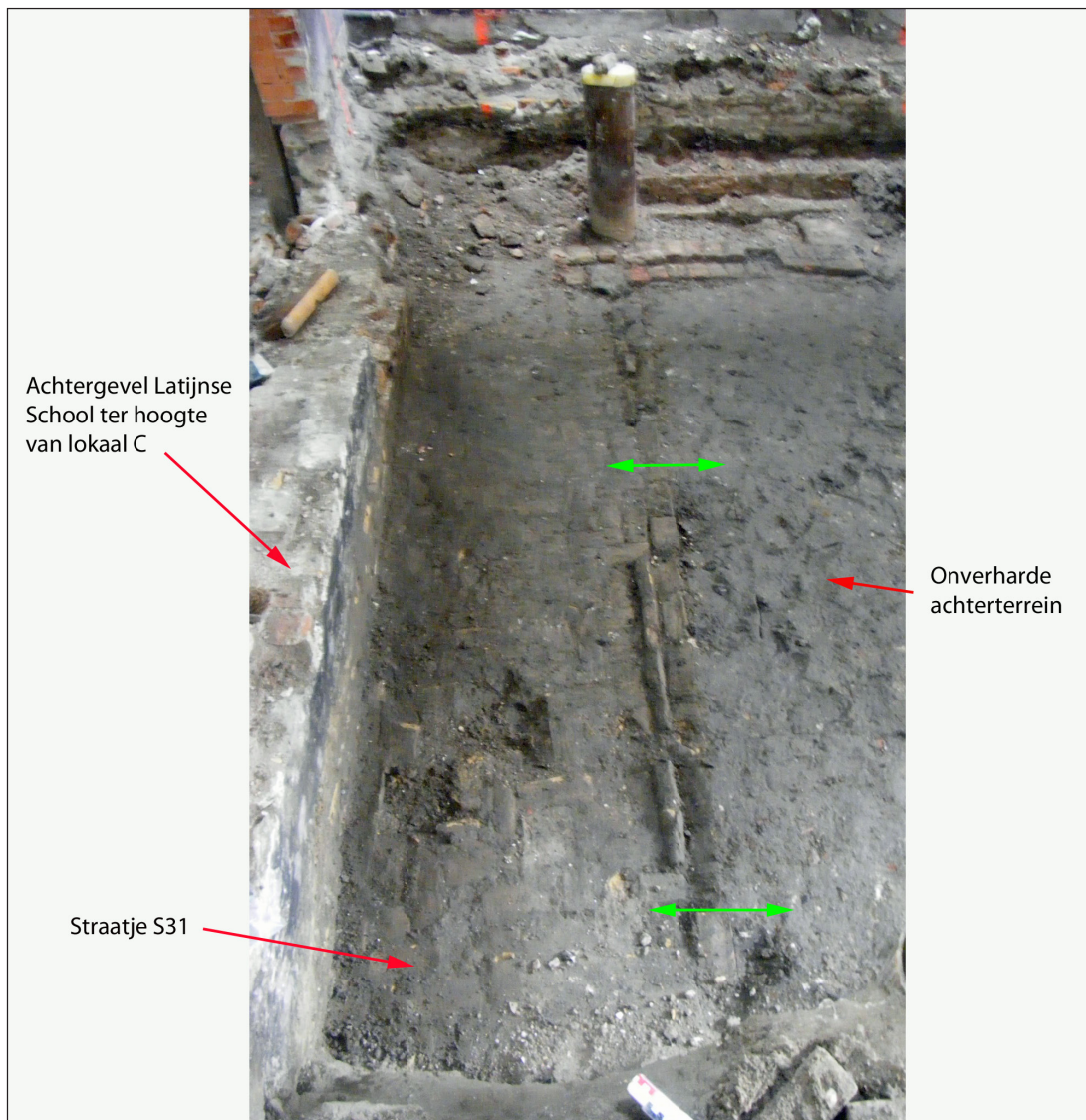

Tijdens de Republiek werd vooral gerekend met duiten en oorten. Ondanks alle verschillende namen waren alle munten echter tot de zilveren stuiver te herleiden: in een stuiver gingen acht duiten. Een oort was gelijk aan twee duiten, dus 4 oortjes maakten ook een stuiver. Rekeningen werden in die tijd opge- maakt en onderverdeeld in guldens van 20 stuivers en 320 penningen.

Jacob Gerritsz. Cuyp, de vismarkt, 1627

62 In de (afbraak-)/puinlaag direct ten oosten van deze ruimte is ook een fragment van eenzelfde type tegel aangetroffen, vondstnummer 16.

63 Vondstnummer 6.

Afb. 22. De 17e -eeuwse bestrating langs de achtergevel van de Latijnse School ter hoogte van lokaal C. In de opstaande klinkerrand zitten uitsparingen die toegangen aangeven tot het onverharde achterterrein (groene pijlen).

Aan het einde van de centrale gang bevindt zich een doorgang naar het onbebouwde achterterrein. De doorgang wordt gemarkeerd door een natuurstenen dorpel.⁶⁴ Direct achter de lokalen van de school ligt een straatje van bakstenen klinkers.⁶⁵ Dit loopt langs de achtergevel en heeft een breedte van circa 85 cm. Achter lokaal C was het gelegd in een visgraatpatroon, achter lokaal A in staand verband. Door een latere verstoring is het niet duidelijk hoe de beide bestratingen op elkaar aansloten. Het straatje achter lokaal C heeft een rand van opstaande klinkers die wordt onderbroken door uitsparingen met een breedte van circa 90 cm (afb. 22). Deze geven waarschijnlijk (sier)toegangen tot het onverharde achterterrein aan.

Het onverharde achterterrein achter lokaal C is onbebouwd. Achter lokaal A is een beerkelder (S49), rioolafvoer (S44) en bestrating (S84, S87) met schrobput (S83) aanwezig (afb. 15). Ook in de rectorswoning is een deel van een vloer van rode plavuizen aangetroffen (afb. 15, S86).⁶⁶

⁶⁴ Spoornummer S45, blauwgrijze kalksteen, top op 0,30 m + NAP.

⁶⁵ Straatdeel S31, formaat 18x8x4 cm, top op circa 0 m NAP. Straatdeel S66, formaat 19x8x4 cm, top op circa 0 m NAP. Alleen de zuidoosthoek is bij het voorgraven van een funderingspaal verstoord. Vrijwel de gehele beerkelder is nog onverstoord onder de nieuwe funderingsvloer van de bioscoop aanwezig.

⁶⁶ Spoornummer S86, formaat mogelijk 23x23 cm, top op 0,13 m - NAP.

De beerkelder heeft een afmeting van 3 x 1,8 m en is voorzien van een gewelf (afb. 15, 23).⁶⁷ Aan de bovenzijde zijn twee stortpijpen aanwezig en in de zuidwesthoek bevindt zich in de wand een doorgang. Dit is waarschijnlijk de uitgang van de rioolgoot (S44), die mogelijke een afvoer van een in pandig secreet in de rectorswoning is geweest.

Een klein deel van de inhoud van de kelder is onderzocht op vondsten. Op basis hiervan kan aangenomen worden dat deze ergens in de 19^e eeuw geheel of grotendeels is geleegd en opnieuw in gebruik genomen. De vondsten worden onder periode 3 besproken.

Afb. 23. De binnenkant van de beerkelder. Aan de verkleuring op de randen is te zien dat de beerkelder tot een hoger niveau gevuld is geweest. Rechts zijn twee stortpijpen zichtbaar.

Fase 1, vondsten

In het bodempakket op het onverharde achterterrein zijn tussen circa 0 en 0,2 m – NAP enkele vondsten gedaan.⁶⁸ Een aantal hiervan zal in het (opgebrachte) grondpakket aanwezig zijn geweest. Daarnaast waren ook goed dateerbare vondsten aanwezig uit de beginperiode van de Latijnse School, tussen 1579 en circa 1650. Dit geldt met enige zekerheid voor enkele munten en een muntgewicht. De vondsten zijn te dateren in het laatste kwart van de 16^e en het begin van de 17^e eeuw en betreffen keramiek, glas, metaal, een fragment van een pijpensteel en een deel van een faience wandtegel. De aanwezige keramiek bestaat uit de bakselgroepen roodbakkend aardewerk, witbakkend aardewerk, steengoed 2 en faience.⁶⁹ Glas maakt ook deel uit van de vondsten. Het betreft een fragment kleurloos vensterglas, een fragment van (vermoedelijk) een stangglas, drie wandfragmenten van een wafelglas en een onduidelijk object van lichtblauw glas. Het is een hol buisje met een diameter van 0,5 cm en een taps toelopende punt. Mogelijk is het een (deel van een) pipet (afb. 24).

Afb. 24. Een mogelijk fragment van een pipet van lichtblauw glas.

De metaalvondsten bestaan uit munten/penningen, musketkogels, speelgoed, een sterk gecorrodeerde ijzeren sleutel, een beslagfragment, een mes en een (munt)gewicht. Het onderzoek leverde acht koperen munten/penningen op. De conservering hiervan is erg slecht en ze zijn dan ook slecht te determineren. Gezien de diameter van circa 2,1 cm gaat het voornamelijk om duiten, waarvan ten minste twee Friese duiten. Op vijf munten is de datum nog wel (deels) herkenbaar. Leesbaar is respectievelijk 1577, 1597, 16.., 1617 en 1626. Waarschijnlijk is ten minste één muntachtig exemplaar een rekenpenning. Deze heeft een diameter van 2,7 cm en op één zijde is een wapenschild herkenbaar (afb. 25).

⁶⁷ Spoornummer S49, gele baksteen van het formaat 17x8x3,5 cm, top 0,03 m – NAP.

⁶⁸ Vondstnummer 20.

⁶⁹ Onder het roodbakkend aardewerk zijn fragmenten van een bakpan en een lekschaal. Gezien het te kleine formaat van de scherven is het 'Deventer'-type niet te bepalen.

Snorrebotje

Aanvankelijk was een (middel-eeuws) snorrebotje van bot. Meestal een botje uit de poot van een varken. Deze botjes bleven over na de slacht en het enige dat je hoefde te doen was in het midden een gaatje boren. Daarna kon door dat gat op een speciale manier een touwtje worden gehaald en was je speelgoed klaar. Later verschenen ook exemplaren van hout, plaatjes metaal of een knoop maar ook deze noemen we snorre'botje'.

Als het touwtje goed door het snorrebotje zat kon je de twee uiteinden vastpakken en het voorwerp zo vaak mogelijk rondslingeren tot de touwtjes aan beide kanten helemaal in elkaar krinkelden. De truc was om daarna de touwtjes strak te trekken door je handen eerst naar buiten toe te bewegen en dan snel weer ruimte te geven door iets naar binnen te bewegen. Telkens weer opnieuw, in regelmatige harmonische bewegingen. Hierdoor krinkelden de touwtjes in en uit en zo ging het snorrebotje steeds harder rond-draaien. Het maakte daarbij een zoemend (snorrend) geluid. Een (varkens)botje maakt een ander geluid dan een knoop of een metalen plaatje en ook de (hoeveelheid en grootte van de) kartels in de rand was bepalend voor de toonhoogte.

Foto: Bikkell en Been

Afb. 25. Links een Friesche duit uit 1617 en rechts een koperen rekenpenning.

Verder maken twee loden musketkogels met een diameter van 1,7 cm deel uit van de vondsten. Speelgoed is vertegenwoordigd met een snorrebot van een plaatje lood. De randen zijn ingeknipt en afwisselend omgevouwen. In het midden zijn twee gaten aanwezig waaraan het touw bevestigd kon worden.

Een ander object van metaal is een loden sier(ornament) in de vorm van een Franse lelie (afb. 26).

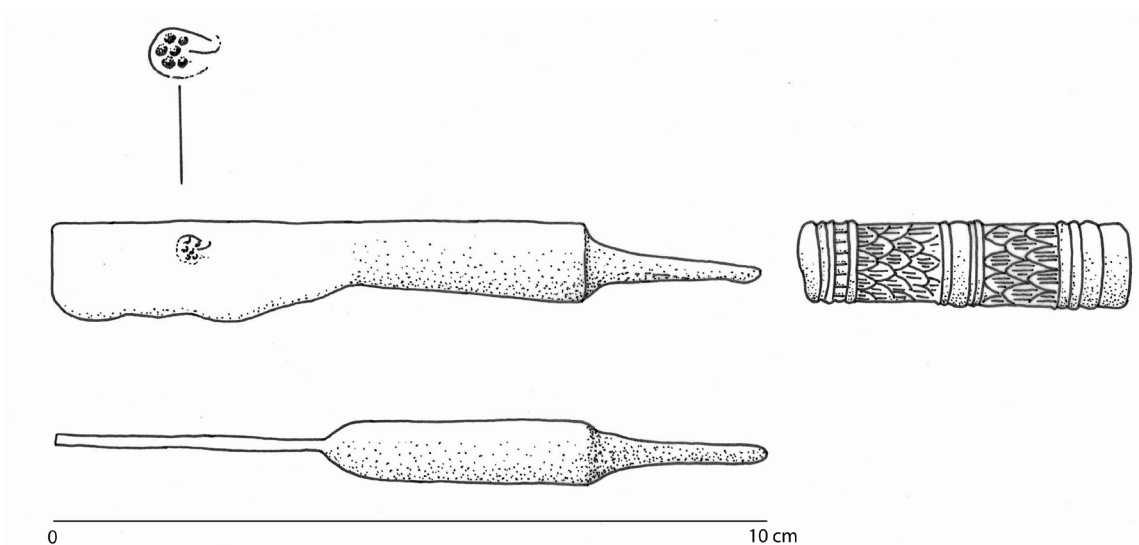
Afb. 26. Verschillende metalen voorwerpen waaronder twee loden musketkogels (1.), een snorrebot van lood (2.) en een ornament van lood (3.).

Een ander metalen voorwerp is een luxe (tafel)mes (afb. 27). Het lemmet en heft zijn, afzonderlijk van elkaar, op dezelfde locatie en diepte gevonden en horen zeer waarschijnlijk bij elkaar. Het (afgebroken) lemmet is van ijzer en op één zijde is een merkteken van een gestileerde roos, bloem of boom te zien.⁷⁰

⁷⁰ Lengte afgebroken lemmet met steel = 10 cm. Steeldikte 0,5x0,7 cm.

Het heft is gemaakt van een plaatje koper waarin twee decoratieve banden met een schubpaatruon zijn gewalst. De naad is met zilver gesoldeerd en het geheel is vervolgens verguld.⁷¹

Afb. 27. Boven: foto van het mes met verguld koperen heft. Met name op het uiteinde van het heft zijn nog resten van het verguldsel aanwezig. Onder: tekening van het mes met, uitvergroet, het merkteken op het lemmet (tekening: M. Dorst).

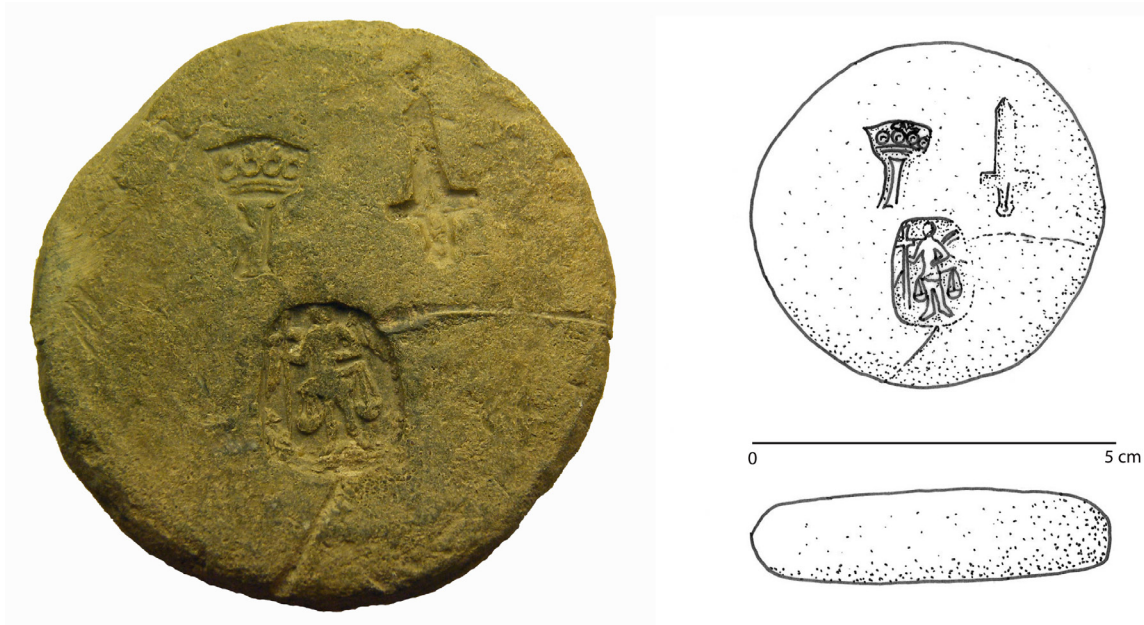
Tenslotte werd nog een loden (munt)gewicht opgegraven (afb. 28). Het heeft een diameter van 5 cm, een dikte van 1 cm en weegt 226,15 gr. Het is een loodgewicht uit London en dateert uit de regeringsperiode van James I (1603-1625). In 1588 werden in Engeland nieuwe gewichtstandaarden ingevoerd. Kort hierop werd door het stadsbestuur van London aan het Founders Company gilde⁷² de verantwoordelijkheid toegewezen op het controleren van ijkgewichten. Dit was een poging om het gebruik van lood voor ijkgewichten tegen te gaan, maar deze slaagde niet. De productie van loodgewichten was in handen van de, blijkbaar erg machtige, Plumbers Company. In 1611 werd hen door James I het recht gegeven op de controle van loodgewichten, waarmee het gebruik in feite weer onbetwist gelegaliseerd werd. Vanaf deze datum werden de gewichten voorzien van het merkteken van de Plumbers Company:

71 Lengte 6 cm, diameter 1,5 cm. Met hartelijke dank aan dhr. J. Thiele voor de determinatie (<http://www.jochenthiele.nl>), goudsmit te Dordrecht.

72 De brons- en kopersmeden.

de aartsengel St. Michael met zwaard en weegschaal (afb. 28). Daarnaast werd ook een zwaard als merkteken aangebracht. Dit is het zwaard van St. Paul: de patroonheilige van de stad Londen. Het derde merkteken is de gekroonde 'I', dat aangeeft dat het muntgewicht dateert uit de regeringsperiode van James I.⁷³

Het gevonden gewicht is een ½ Londons Pond. Dat pond had een gewicht van 453,6 gr en was een handelspond.⁷⁴

Afb. 28. Het loodgewicht met drie stempels. De onderste is het merkteken van de Plumbers Company: de engel met weegschaal, linksboven de gekroonde 'I' en daarnaast een zwaard als symbool voor de stad London (tekening: M. Dorst).

Fase 2, bebouwingsresten Latijnse School

De bebouwingsresten uit de 2^e fase zijn te dateren tussen circa 1650 en 1800 (afb. 29).

In lokaal C wordt op een gegeven moment vrijwel de gehele rode plavuizenvloer verwijderd en vergraven. Dit heeft mogelijk te maken met de aanleg van een nieuwe vloer van grijze plavuizen van keramiek (afb. 30).⁷⁵ In de puinlaag tussen de oude en nieuwe vloer zijn resten van bouwmaterialen, keramiek en pijpjarde pijpjes gevonden.⁷⁶ Onder de bouwmaterialen bevinden zich fragmenten van faience wandtegels met een drietulp-decoratie en één met een diermotief, te dateren vanaf 1600.⁷⁷

De keramiek betreft de bakselgroepen roodbakkend aardewerk, steengoed 2, faience en witbakkend aardewerk.⁷⁸ De aanleg van de nieuwe vloer kan op basis van de keramiek gedateerd worden in de periode eind 17e, begin 18e eeuw. Op basis van een baan van slijtage op de tegels kan geconcludeerd worden dat de toegang tot dit lokaal vanuit de centrale gang hierbij ook is veranderd (afb. 30).

73 Le Cheminant, 1979, http://ads.ahds.ac.uk/catalogue/adldata/arch-457-1/dissemination/pdf/vol03/vol03_11/03_11_289_291.pdf. Biggs & Withers, 2000.

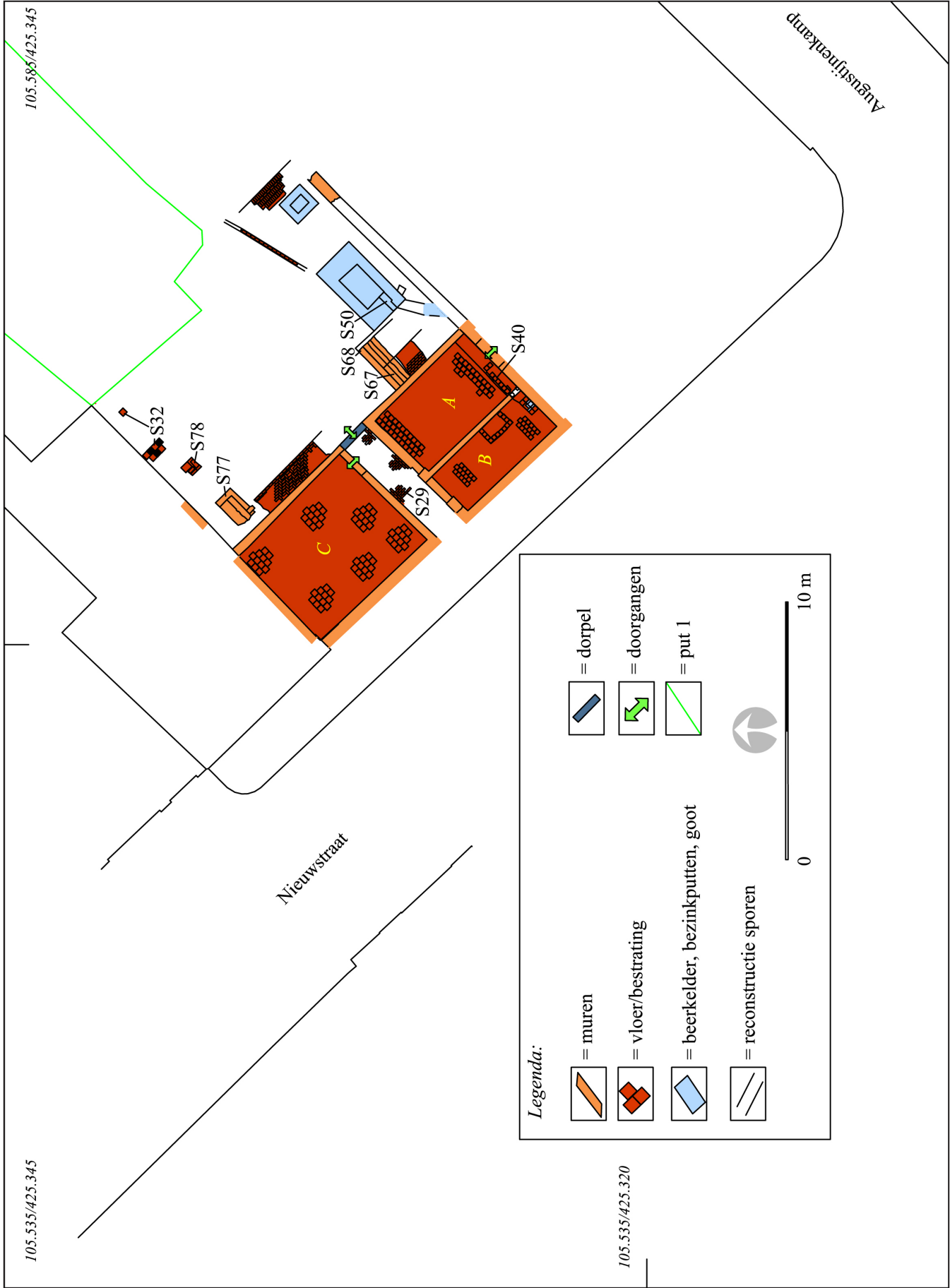
74 Met hartelijke dank aan de heren T. en M. Dolfing van <http://www.lodenblokgewichten.nl> voor de determinatie van het gewicht.

75 Vloer S6, formaat 23x23x4 cm, top op 0,6 m + NAP.

76 Vondstnummer V5 en V15.

77 Pluis 1997, 401, A.04.01.02, tegel met kobalt en gele decoratie, vermoedelijk dier in kwadraat met een palmethoek.

78 Onder andere een r-gra-98b(?), steengoed uit Westerwald, faience bordfragmenten en witbakkend aardewerk met mangaanoxide (panterglazuur).

Afb. 29. Overzicht van de jongere bebouwingsresten van de Latijnse School, tussen circa 1650 en 1800.

Afb. 30. De vloer van grijze plavuizen in lokaal C, gezien in westelijke richting vanuit de nieuwe doorgang met de centrale gang.

In de gang wordt een nieuwe bestrating aangelegd met gele kinkers.⁷⁹ Waarschijnlijk is deze in het verlengde ook buiten op het achtererf al aanwezig. In lokaal A wordt, tegen de muur van de rectorswoning, een strook nieuwe plavuizen op de oude vloer gelegd (afb. 29, S40).⁸⁰ Het doel hiervan is niet duidelijk. Deze strook kan zijn aangelegd om de verzakking van de oudere vloer ter hoogte van

de doorgang naar de rectorswoning te verhelpen (afb. 14,). Een aantal delen van deze constructie toont echter ook gelijkenis met de bodem van een afvoergoot. Voor de aanleg is de tussenmuur met ruimte B doorgebroken en er lijkt een relatie te zijn met het bezinkputje in de vloer in deze ruimte.

Ook achter het pand vinden veranderingen plaats. Het is niet duidelijk of de beide bestratingen in deze fase nog in gebruik zijn. Achter lokaal A zijn twee fases van een muur aanwezig, mogelijk van een secreet.⁸¹ Op het dak van de direct hierachter gelegen beerkelder is een afvoergoot aanwezig van groene, geglazuurde tegels (afb. 29, S50).

Achter lokaal C is een onduidelijke bakstenen constructie aanwezig (afb. 29 en 31, S77). Deze bestaat uit een (oorspronkelijk) vierkant of rechthoekige 'omlijsting' van twee koud gestapelde lagen bakstenen.⁸² Het kan mogelijk een fundering of borderrand zijn geweest. Hier van is alleen duidelijk dat het van jongere datum is dan het straatje (S30) en vermoedelijk is gemaakt van hergebruikte bouwmaterialen.

Afb. 31. De bakstenen constructie gezien in noordwestelijke richting.

Hierachter zijn twee (delen van) bestratingen/vloeren aanwezig (afb. 29, S32 en S78).⁸³

Bestrating S78 bestaat vermoedelijk ook uit hergebruikte bouwmaterialen. De plavuizen vloer S32 is merkwaardig, aangezien plavuizen voornamelijk inpandig zijn gebruikt, maar op deze plek geen bijbehorende muren zijn gevonden. Dit vloertje kan behoord hebben tot een (geheel gesloopt) keldertje of is een bestrating van hergebruikte bouwmaterialen.

Van beide is alleen duidelijk dat ze dateren uit de periode vóór 1823.

79 Spoornummer S29 in staand verband, formaat 18x7x4,5 cm, top op 0,30 m + NAP.

80 Spoornummer S40, rode plavuizen van keramiek, formaat 23x23x3 cm, top op 0,02 m - NAP.

81 Spoornummers S67, formaat 20x9x4,5 cm, top op 0,45 m + NAP en S68, variërend rode baksteen en ijsselsteen, klamplaag tegen S67.

82 Rode bakstenen, formaat 18,5x9x4,5 cm, top rond 0 m NAP. Hierin ook een stuk natuursteen en een gele ijsselsteen verwerkt.

83 Spoornummer S78, baksteen 16x8x4 cm en tegel 23x23x3 cm, Spoornummer S32, rode en zwarte tegels in dambord patroon, formaat 24x24x3,5 cm.

Periode 3. Bebouwing van het gymnasium en de HBS

Direct voorafgaand aan de transformatie naar gymnasium wordt in 1823 lokaal C aan de achterzijde uitgebreid. Van deze verbouwing is het bestek aanwezig en is het vrij duidelijk welke werkzaamheden bij de verbouwing zijn uitgevoerd.⁸⁴ Het lokaal wordt met bijna dezelfde lengte verlengd. Hierdoor ontstaat een lokaal van circa 10x5,5 m (afb. 32, S12 en S28).

Tegen de achtergevel, direct naast de doorgang, is een hemelwater-afvoergoot aanwezig.⁸⁵ Deze liep mogelijk door naar beerkelder S49.

Ook wordt, vermoedelijk tussen 1823 en 1853, een portierskamer gebouwd die direct achter ruimte A-B aanwezig was (afb. 33, S24).⁸⁶

Bebouwingssporen uit de periode ná 1823 – 20^e eeuw

Fase 1, bebouwing van het gymnasium

In 1853 vindt weer een grote verbouwing/uitbreiding plaats.⁸⁷ Het in 1823 vergrootte lokaal C wordt weer tot de oorspronkelijke grootte verkleind (afb. 33, S23). Alle bebouwing hierachter dateert uit deze bouwfase en betreft lokalen van het nieuwe Gymnasium (afb. 33, S2, S4).

De centrale gang wordt breder gemaakt door de ruimte A-B te verkleinen en heeft nu een breedte van 1,95 m. Al het opgaand muurwerk van de bebouwing aan Nieuwstraat 60 is vermoedelijk in deze periode gesloopt tot op het niveau van de plavuizen vloeren. Aan de noordwestzijde staan de nieuwe muren tegen die van het buurpand aan en aan de zijde van de rectorswoning is de nieuwe muur op de oude zijgevel opgetrokken. De meeste muren van de nieuwe bebouwing staan op, of over, de 17^e – 18^e -eeuwse plavuizen vloeren. In de ruimtes A-B en C zijn klamplagen tegen de muren gezet die de nieuwe houten vloeren droegen (afb. 33, S8 en S9).

In de nieuwe lokalen zijn een onduidelijke bakstenen fundering en een schrobput met een loden afvoerpijp aanwezig (afb. 33, S1, S3 en S5).⁸⁸ In de schrobput zijn resten van een reageerbuisje, een pipet en thermometers aangetroffen.⁸⁹

Fase 2, bebouwing van het gymnasium en HBS

In 1865 wordt er achter de ruimte A-B een tweede vleugel aangebouwd (afb. 34). In de oostzijde zijn hierin een aantal schrobputten, putten en afvoergoten aangetroffen (afb. 34, S19, S20 en S21). In deze fase wordt ook de ruimte rond de beerkelder S49 nog uitgebreid. Dit muurwerk dateert van ná de sloop van het buurpand in 1910 dat als rectorswoning in gebruik was.

84 Gemeente Archief Dordrecht GAD 98 inventaris nr. 24 (1823).

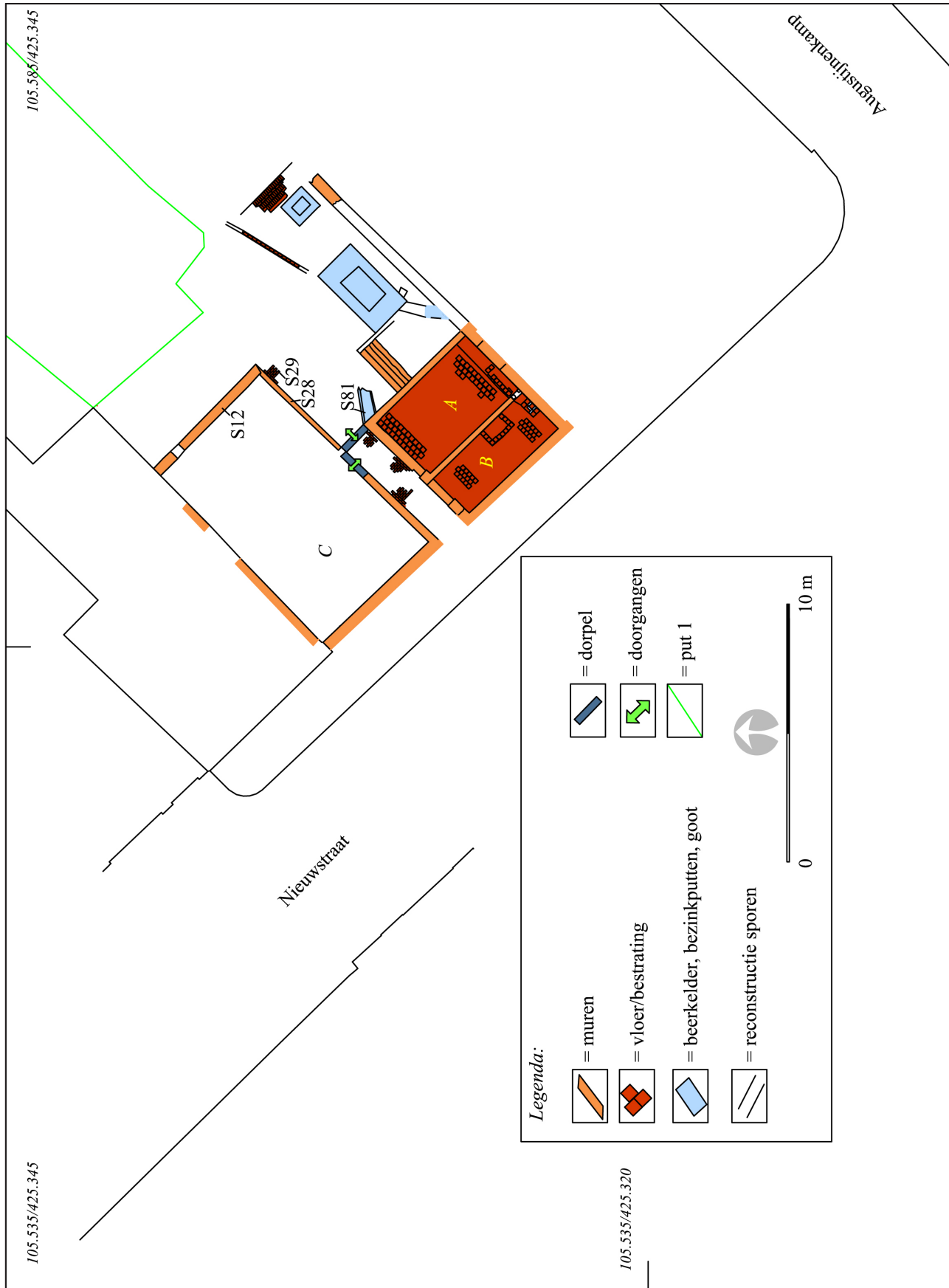
85 Spoornummer S81, gele baksteen, formaat 16x8x4 cm, top op 0,10 m + NAP, dak van leisteen.

86 Spoornummer S24, top muur op 0,17 m + NAP. Ruimte niet vermeld in bestek uit 1823 of op kadastrale kaart, wel genoemd in bouwplan 1853.

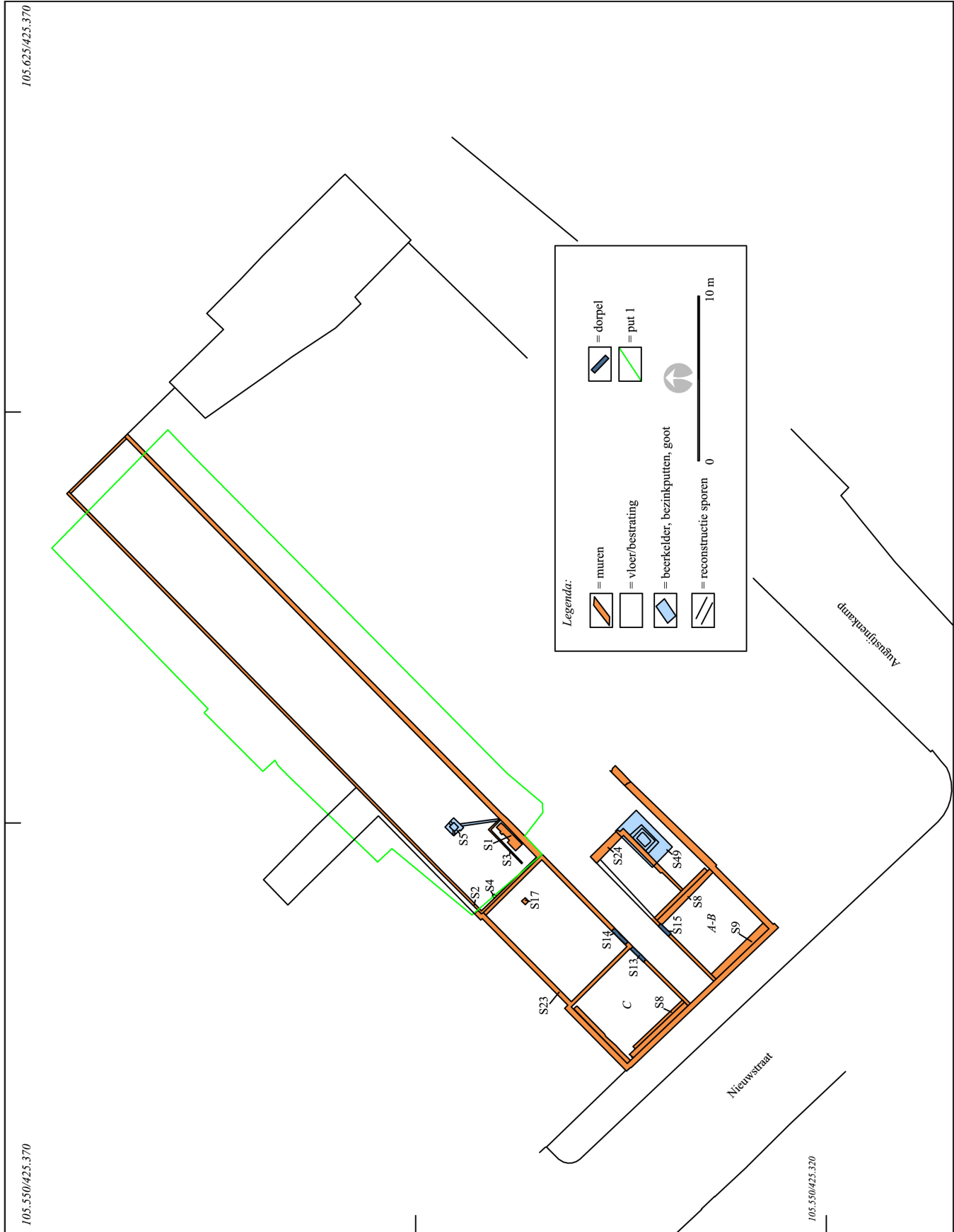
87 Gemeente Archief Dordrecht GAD 6 inventaris nr. 1 (1853).

88 S1, oranje bakstenen, formaat 20x10x7 cm, S3, geel/oranje baksteen, formaat 16x8x4,5 cm, S5, rode baksteen 20x9x5 cm, top op 0,73 m + NAP = top nieuwe houten vloer 1853.

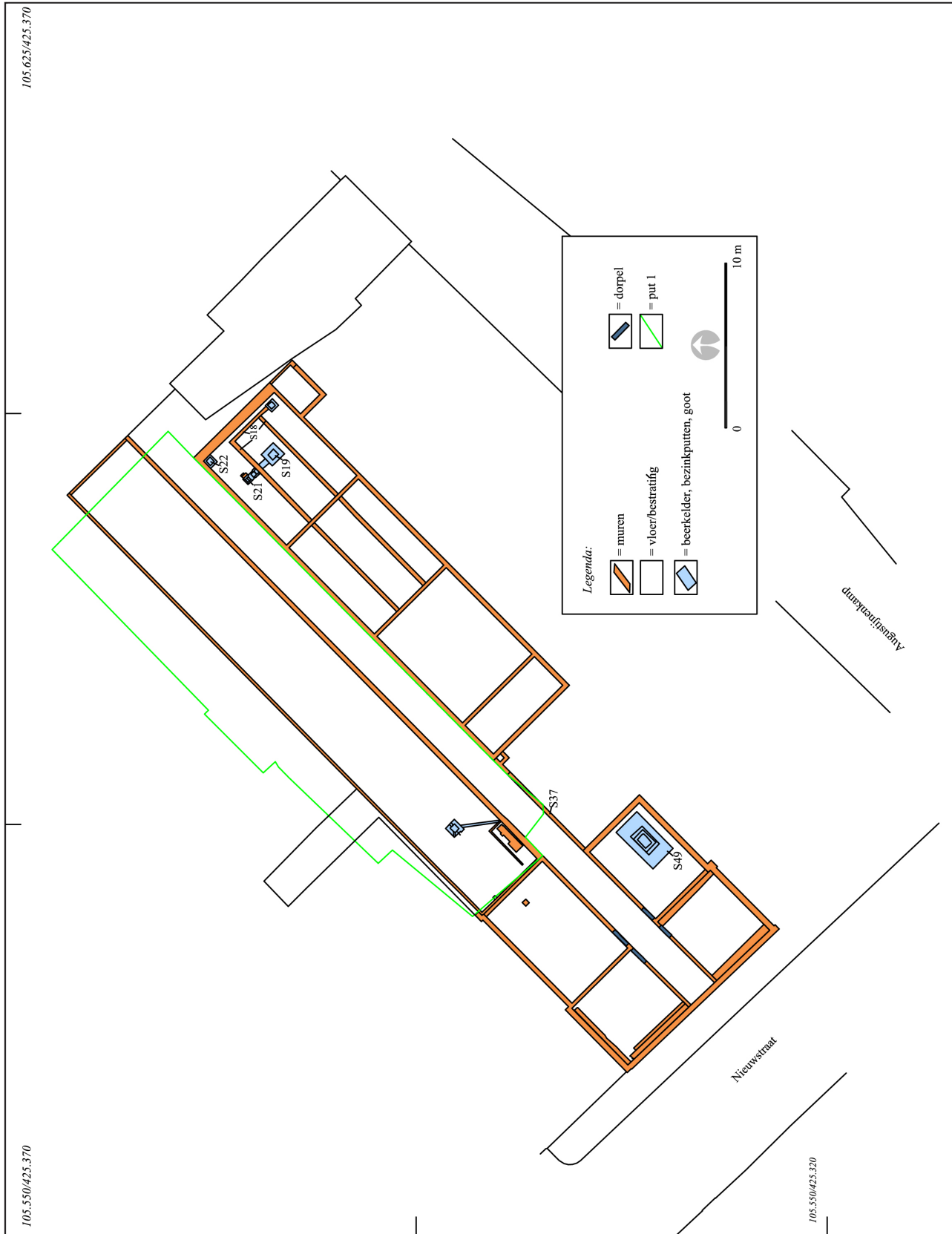
89 Vondstnummer 1.

Afb. 32. Overzicht van de bebouwingssporen ten tijde van de uitbreiding in 1823.

Afb. 33. Een overzicht van de bebouwing ten tijde van het Gymnasium ná 1853.

Afb. 34. Overzicht van de bebouwing ten tijde van het Gymnasium en HBS ná 1865.

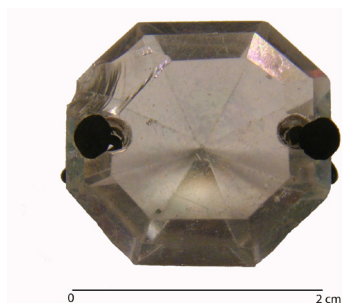
Vondsten uit de 19^e en 20^e eeuw.

De meeste vondsten zijn aangetroffen in beerkelder S49. Tijdens het onderzoek is de zuidelijke hoek verstoord bij het voorgraven van de heipaallocaties. Hier is een deel van de inhoud van de beerput (ca. 80x80x50 cm) verwijderd en op vondsten gecontroleerd.⁹⁰

In de beerput zijn twee opvullingen te onderscheiden. De jongste is een zand- en puinlaag en betreft de sluitfase van gebruik, namelijk het volstorten van de beerkelder (vondstnummer 8). Daaronder was een laag beer aanwezig die een gebruiksfase vertegenwoordigt (vondstnummer 9). Hieronder zijn een fragment van een wandtegel, keramiek, fragmenten van kleipijpen en glas gevonden maar ook voorwerpen van metaal, hout, been en ivoor. Daarnaast kwamen ook voorwerpen van leer, schelp, grafiet, rubber, papier, lak en zilverfolie naar boven.

De keramiek bestaat uit de bakselgroepen roodbakkend aardewerk, steengoed 2, witbakkend aardewerk en Europees porselein. Het gaat slechts om enkele scherven, waaronder een fragment van een kop/kom van roodbakkend aardewerk en een oortje van een kopje van Europees porselein. De fragmenten van kleipijpen betreffen twee delen van stelen waaronder één sterk gebogen exemplaar.

Onder het glas zijn resten aangetroffen van reageerbuisjes (of kleine flessenhalzen), fragmenten vensterglas (waaronder spiegelglas), een platte glazen ring en een facet-geslepen sierobject (afb. 35).

Afb. 35. Facet-geslepen glazen sierobject. Aan weerszijden zijn gaten te zien met ijzeren bevestigingsogen.

De metalen voorwerpen omvatten vier stukjes ijzerdraad, twee koperen naalden en een grafiethouder (afb. 36). Dergelijke grafiethouders waren de voorlopers van potloden. De grafiethouder is gemaakt van messing, heeft een lengte van 8 cm en is 1 cm in doorsnede. Aan de achterzijde is een knop met gat aanwezig waarin waarschijnlijk een metalen ring heeft gezeten waar eventueel een bevestigingskoordje aan vastgemaakt kon worden. In de houder is nog een stuk

geslepen grafiet aanwezig. De grafiethouder kan gedateerd worden in de (mogelijk tweede helft van de) 19^e eeuw.

Afb. 36. Grafiethouder van messing. Voorin is de nog aanwezige en in een punt geslepen staaf grafiet te zien.

De voorwerpen van hout bestaan uit een (vermoedelijke) houten stop en een en-profil gesneden menselijk gezicht. Het gezicht is gemaakt van een plaatje hout met een dikte van 0,3 cm. Het is 8,2 cm hoog, 4,5 cm breed en door middel van gekerfde lijnen zijn de kaaklijn, oor, oog, wenkbrauw, neus, mond en snor aangegeven (afb. 37). Vermoedelijk dateert het uit de 19^e eeuw.

90 Uit de beerkelder is ook een (beer)monster genomen, maar dit is, gezien de subrecente datering, niet door een gespecialiseerd bedrijf onderzocht. Vondstnummers V8 (bovenste zandige, puinopvulling) en V9 (beer). Van de macrobotanische resten (zaden, pitten en noten) is een selectie bewaard.

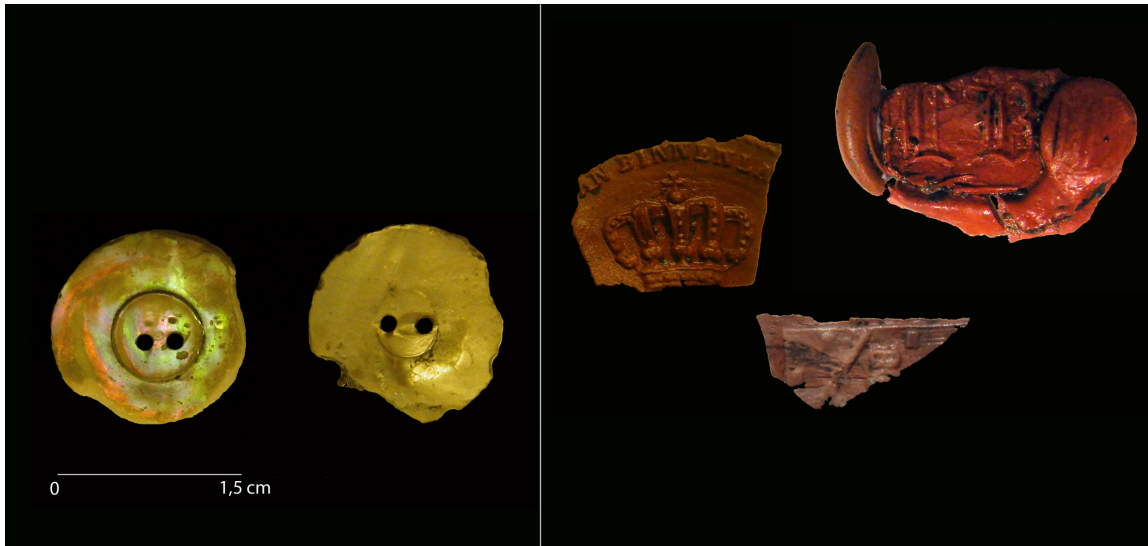
Afb. 37. Het gesneden houten gezicht.

Onder de voorwerpen van been bevinden zich twee knopen, twee dunne plaatjes (mogelijke spatelfragmenten) en een hol en taps toelopen pipje. De twee tandenborstels (afb. 38) zijn van ivoor. De haarinzet op de kop en de lengtes verschillen iets van elkaar. Beide zijn op de steel voorzien van een merkteken en tekst. Het merkteken bestaat uit een liggend anker tussen de letters 'T' en 'F'. Daarachter staat de tekst: "EXTRA-FINE LONDON". De tandenborstels kunnen gedateerd worden in de 19e eeuw.

Twee knopen bleken van schelp (parelmoer) te zijn gemaakt. Daarnaast is een aantal lakzegelfragmenten gevonden (afb. 39). Eén van de herkenbare lakzegelfragmenten toont een kroon en het tekstfragment: "...AN BINNENLA.." (afb. 39). Dit is het zegel van correspondentie met de Rijksoverheid, het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Ook het fragment waarop waarschijnlijk een gekroonde leeuw met opgeven zwaard in een wapenschild is afgebeeld, is waarschijnlijk een overheidszegel. Het derde (herkenbare) fragment is voorzien van het monogram 'LB' (afb. 39). De lakzegels dateren uit de 19^e eeuw.

Afb. 38. Twee ivooren tandenborstels met in de inzet in detail het merk en de tekst.

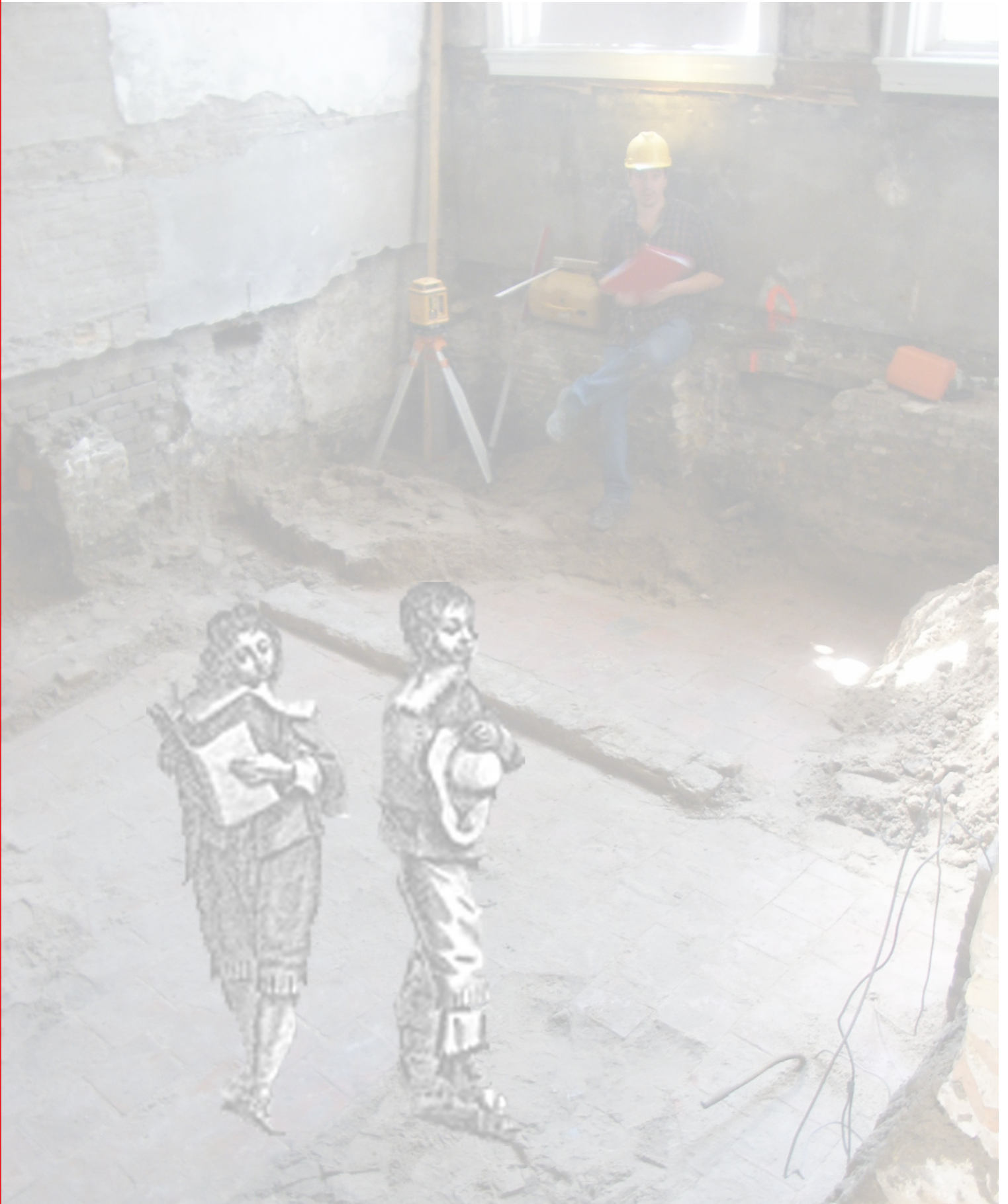
Afb. 39. Links de twee knopen van parelmoer, rechts de (herkenbare) fragmenten van lakzegels.

De overige voorwerpen betreffen een (mogelijke) veter, een schoenzool, een band en een onduidelijk fragment van leer, een potloodpunt (grafiet), een rubberen schoenhak(?) en ringetje, een stuk papier en een dop van zilverfolie met het tekstdeel "STU..".

De vondsten in het onderzochte deel van de beerkelder zijn te dateren in de 19^e en 20^e eeuw. De 19^e -eeuwse vondsten dateren uit de laatste fase van de Latijnse School of mogelijk pas uit de periode van het Gymnasium (vanaf 1853). Of de gevonden voorwerpen zijn toe te schrijven aan de aanwezige kostkinderen of de bewoners van de rectorswoning is niet met zekerheid te zeggen. Alle vondsten zijn gevonden op de plek waar de vermoedelijke afvoergoot uit de rectorswoning in de beerkelder uitkomt. De aanwezigheid van lakzegels van correspondentie met overheidsinstanties lijkt in ieder geval te wijzen op gebruik door de staf van de school.

De laatste fase van gebruik van de beerkelder dateert uit de 20e eeuw. In deze periode is op één van de stortgaten nog een putje van baksteen gezet.

6. Samenvatting en Conclusies

Tussen 22 mei en 1 oktober 2012 is op locatie Nieuwstraat 60 te Dordrecht archeologisch onderzoek uitgevoerd. Ten aanzien van de geformuleerde vraagstellingen kan het volgende worden geconcludeerd:

1. Wat is, vanaf het maaiveld tot de natuurlijke, onverstoorte afzettingen, de bodemopbouw in het plangebied?

Het diepst aangetroffen bodempakket in de boringen is een veenpakket dat dateert van vóór de middeleeuwse bewoning. De top van het veen varieert in diepte tussen circa 5 en 6 m onder het huidige maaiveld. Op/in het veen is een laag klei aanwezig waarvan de afzettingstext niet duidelijk is. Vermoedelijk is het een natuurlijke afzetting die mogelijk geassocieerd kan worden met de waterloop de Thure(drith). Aan de kloostertuinzijde kan het geïnterpreteerd worden als een komafzetting. Aan de Nieuwstraat heeft de afzetting het karakter van een restgeul-/slootvulling. De afzetting is hier dikker en waarschijnlijk door menselijk handelen beïnvloed.

Hierop is een (ophogings)pakket aanwezig dat gedateerd kan worden in de 12^e – 13^e eeuw. Hier lijkt sprake te zijn van een woon- /leeflaag waarvan de top aanwezig is rond 4 m – NAP. Het pakket strekt zich uit tot ongeveer 13 m achter de Nieuwstraat. Waarschijnlijk was in deze periode al sprake van bewoning langs het vermoedelijke verlengde van de Kauwersinesteghe, de uitvalsweg vanuit de Voorstraat die vanaf de 14^e eeuw in zijn geheel Nieuwstraat werd genoemd.⁹¹

Bovenop het 12^e – 13^e -eeuwse pakket is opnieuw een (dik) pakket ophogingen aanwezig, opgebracht tussen circa het begin van de 14^e eeuw en het begin van de 16^e eeuw.

Aan de Nieuwstraat zijn geen jongere ophogingspakketten aanwezig, waaruit opgemaakt kan worden dat zeker vanaf de 16^e eeuw sprake is van een volledig (in baksteen) bebouwde zone. Direct achter de 17^e -eeuwse bebouwing zijn (vermoedelijk) wel jongere ophogingen aanwezig. Het bovenste niveau van de bodem op het achterterrein bleek door 20^e -eeuwse bodemingrepen verstoord tot in de 16^e -eeuwse ophogingen.

2. Zijn er bebouwingsresten en/of andere (achtererf)sporen te relateren aan het 16^e -eeuwse Clarissenklooster? En is het mogelijk om op basis van de materiële vondstcomplex(en) en een (eventuele) dieet reconstructie, de 'welvaartsstatus' van de Clarissengemeenschap te bepalen?

Met betrekking tot oudere sporen zijn muur- en vloerresten aangetroffen die op basis van stratigrafie en baksteenformaat zijn te dateren in de periode vóór de 17e eeuw. Het gaat om gevelmuren van ten minste één pand dat haaks op de Nieuwstraat heeft gestaan. Het is echter niet duidelijk of dit gebouwd is als deel van het klooster of dat er sprake is van één of meerdere bestaande panden die later bij het klooster zijn betrokken. Afgezien van enkele hergebruikte bouwmaterialen zijn geen vondsten aangetroffen die met enige zekerheid aan het klooster kunnen worden toegeschreven. Het is dus niet mogelijk om antwoord te geven op vragen omtrent de welvaartsstatus.

3. Wat is de aard en ouderdom van de aanwezige bewoningssporen in het plangebied? Wat is op basis van deze archeologische data de algemene bewonings-/ bebouwingsgeschiedenis van de locatie?

In het dieper gelegen bodemtraject zijn aanwijzingen gevonden voor een bewoningsniveau uit de, mogelijk, 12 – 13^e eeuw. Hierop is een dik pakket ophogingen aanwezig dat dateert uit de 14^e – 16^e eeuw. De oudste bebouwing in baksteen dateert waarschijnlijk uit de 16^e eeuw en heeft vermoedelijk (ook) deel uitgemaakt van het Clarissenklooster. Na de Reformatie in 1572 is deze bebouwing gesloopt en is direct aan de Nieuwstraat een pand gebouwd waarin de lokalen van de Latijnse School (1579) gehuisvest waren. Dit pand had een centrale gang met aan weerszijden lokalen.

91 Van Baarsel 1992.

Direct langs de achtergevel van de lokalen was een straatje en een beerkelder aanwezig, maar het grootste deel van het achtererf was onverhard en onbebouwd. Het is niet duidelijk waarvoor dit terrein werd gebruikt. Mogelijk waren hier (sier)tuinen aanwezig.

Onder de vondsten die op deze plek zijn gevonden waren onder andere keramiek, glaswerk, enkele munten, een speelpenning, een luxe tafelmes met verguld heft, musketkogels, een snorrobot van lood en een Engels ijkgewicht aanwezig.

Gedurende de 17^e en 18^e eeuw vinden, in pandig en daarbuiten, slechts kleine veranderingen in de bebouwingssituatie plaats. Pas vanaf het eerste kwart van de 19^e eeuw worden grootschalige veranderingen doorgevoerd. In 1823 wordt het noordelijke lokaal aan de achterzijde uitgebreid, gevolgd door een tweede uitbreiding in 1853 waarbij het gehele lege erf achter het noordelijke lokaal wordt volgebouwd. Vanaf deze datum is de school een gymnasium geworden. Vermoedelijk wordt bij deze verbouwing de gehele 17^e -eeuwse bebouwing, de lokalen van de Latijnse School, tot op het vloerniveau afgebroken en opnieuw opgebouwd. De centrale gang wordt hierbij verbreed en waarschijnlijk wordt bij deze verbouwing ook de beerkelder op het achtererf gelegeerd en weer in gebruik genomen. In de beerkelder waren hoofdzakelijk vondsten uit de 19^e eeuw aanwezig, waaronder een grafiethouder, ivoren tandenborstels, een menselijk gezicht van hout, knopen van hout en schelp en lakzegelfragmenten.

In 1865 wordt een tweede vleugel met lokalen bijgebouwd, waarna vrijwel het gehele achtererf bebouwd is.

Voor vragen over dit rapport kan contact worden opgenomen met dhr. M.C. Dorst, senior archeoloog, afdeling Ruimtelijke Realisatie van de gemeente Dordrecht, tel. (078) 770 4904.

Begrippen en afkortingen

Antropogeen	Door mensen gemaakt/gedaan/uitgevoerd, i.i.t. natuurlijk
Formatie van Echteld	Afzettingen vanuit rivier.
Formatie van Nieuwkoop klastisch	Veenpakket (Hollandveen Laagpakket). Verweerde/geërodeerde fragmenten van gesteente die zijn afgezet door water en wind.
ARCHIS	Archeologisch Informatie Systeem
KNA	Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie
Mv	Maaiveld (loopoppervlak)
NAP	Normaal Amsterdam Peil (hoogtemaat)
PvA	Plan van Aanpak
PvE	Programma van Eisen
RCE	Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Literatuur

Baarsel, M. van, 1992: *Van Aardappelmarkt tot Zwijndrechts veerhoofd: de straatnamen van de historische binnenstad van Dordrecht*. Hilversum.

Biggs, N. & P. Withers, 2000: Lead weights. The David Rogers Collection. In: *The English Weight Series 6*. White House Publications & Galata Print Ltd, pag. 58-60.

Cheminant, R. Le, 1979: Antique lead merchants' weights from the City of London. In: *London Archaeologist*, vol. 3 no.11, pag. 289-91. http://ads.ahds.ac.uk/catalogue/adldata/arch-457-1/dissemination/pdf/vol03/vol03_11/03_11_289_291.pdf

Dorst, M.C., 2009: *Dordrecht Ondergronds Briefrapport 20*. Dordrecht, plangebied Nieuwstraat 60-62. Een archeologisch bureauonderzoek. Bureau Monumentenzorg & Archeologie, gemeente Dordrecht.

Esseboom, C., 2003: *Minerva Dordracena. 750 jaar klassiek onderwijs in Dordrecht (1253 - 2003)*. Johan de Witt-gymnasium, Dordrecht.

Geyskens, L. & F. Caignie, 2011: Antwerpse inlegtegels in een Europese context. In: *Rapporten van het stedelijk informatiecentrum archeologie & monumentenzorg. Stad Antwerpen, afdeling archeologie*. <http://www.tegels-uit-antwerpen.be/inlegtegels/inlegtegels.htm>

Krol, H., 2012: <http://ilibrariana.wordpress.com/2012/02/29/lambertus-van-den-bos-sylvius-1620-1698/>

Lips, C.J.P., 1974: *Wandelingen door Oud-Dordrecht*. Europese Bibliotheek, Zaltbommel.

Panhuysen, L., 2005: *De ware vrijheid. De levens van Johan en Cornelis de Witt*. Olympus.

Pluis, J. 1997: *De Nederlandse Tegel, decors en benamingen, 1570 - 1930*. Primavera Pers, Leiden.

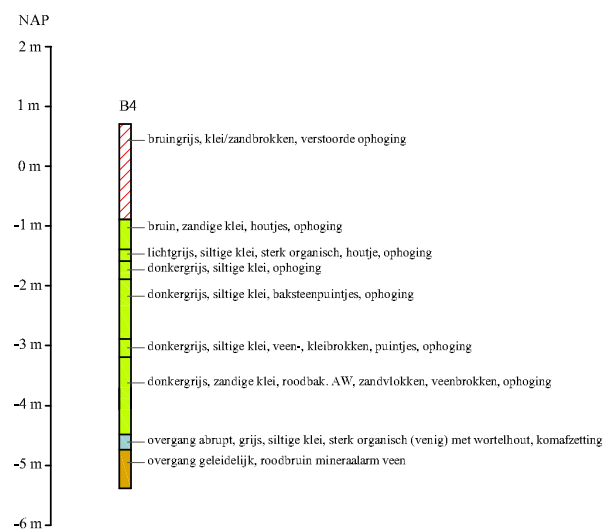
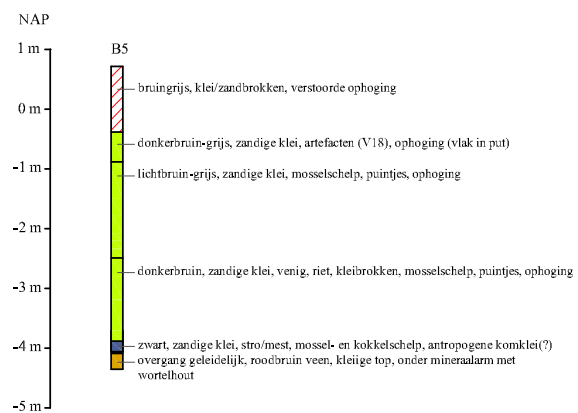
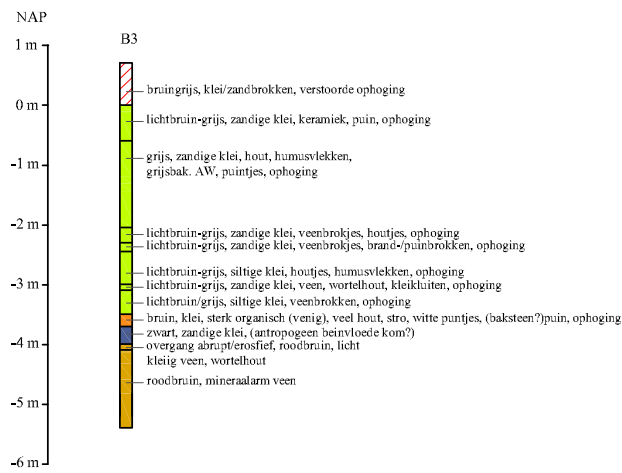
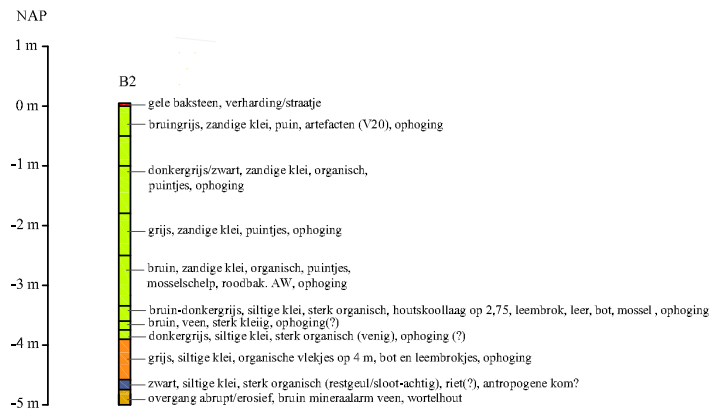
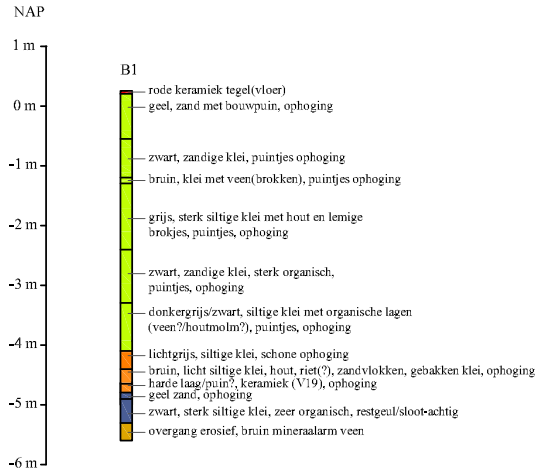
Rademaker, C.S.M., 1967: *Leven en Werk van Gerardus Joannes Vossius (1577-1649)*. Uitgeverij W.E. Tjeenk Willink, Zwolle.

Stades-Vischer, M.E., 2006: *De voormalige HBS. Nieuwstraat 60-62, Dordrecht. Bouwhistorische opname en waardstelling*. Rapportage BBA, Utrecht.

Waard, C. de, 1942: *Journal tenu par Isaak Beeckman*. Martinus Nijhoff. Digitaal op: <http://adcs.home.xs4all.nl/beeckman/index.html> van dhr. Davidse.

Wel, W.H.L., 1978: Iets over het gymnasium, de Latijnse school en de grote-school te Dordrecht. In: *Kwartaal&Tekens van Dordrecht, 4^e jaargang nr. 4. Gemeentelijke Archiefdienst Dordrecht*.

Bijlage 1. Boorbeschrijvingen

Legenda:

- = veen, Formatie van Nieuwkoop, Hollandveen Laagpakket
- = komafzetting (Thure(drith))?, Formatie van Echteld
- = antropogeen beïnvloede komafzetting of restgeul-/sloot (12e -13e eeuw?)
- = antropogene ophogingen, 14e - 16e eeuw
- = verstoorde antropogene ophogingen, 17e -20e eeuw
- = antropogene ophogingen, 12e -13e eeuw?